

F4110 Kvantová fyzika atomárních soustav

Přírodovědecká fakulta

jaro 2009

Rozsah

2/1. 4 kr. (příf plus uk plus > 4). Ukončení: zk.

Vyučující

prof. Bedřich Velický, CSc. (přednášející)

Garance

prof. RNDr. Michal Lenc, Ph.D.

Rozvrh

St 13:00--13:50 **F3** St 14:00--15:50 **F3**

Předpoklady

(**F1040** Mechanika a molekulová fyzika && **F2070** Elektřina a magnetismus)

| (**F1030** Mechanika a molekulová fyzika && **F2050** Elektřina a magnetismus)

Anotace

Tento kurs je pojat jako proseminář doplňující přednášky

Úvod do fyziky mikrosvěta F4100 nebo F4050.

letní semestr 2008 - 2009

F4110

**Kvantová fyzika atomárních soustav
letní semestr 2008 - 2009**

F4110

**Kvantová fyzika atomárních soustav
letní semestr 2008 - 2009**

Přednášející

Bedřich Velický ÚTFA

velicky@karlov.mff.cuni.cz

F4110
Kvantová fyzika atomárních soustav
letní semestr 2008 - 2009

Přednášející
Bedřich Velický ÚTFA
velicky@karlov.mff.cuni.cz

- Prosím e-mailovou korespondenci vést na tuto adresu
- Prosím do 23. února poslat e-mail se jménem/identifikací

F4110

**Kvantová fyzika atomárních soustav
letní semestr 2008 - 2009**

Rozvrh

St 13:00--13:50 F3 cvičení

St 14:00--15:50 F3 přednáška

F4110

Kvantová fyzika atomárních soustav

letní semestr 2008 – 2009

PLÁNOVANÉ PŘEDNÁŠKY

1	Měřítka kvantového světa	18.2.
2	Brownův pohyb	25. 2.
3	Langevinova rovnice pro Brownův pohyb	4.3.
4	Elektronová optika	11. 3.
5	Synchrotronové záření v kosmu a na Zemi	18. 3.
6	Neutronová interference	25. 3.
7	Kvantová interferometrie (II. část)	1. 4.
8	Jev Bohma a Aharonova	8. 4.
9	Vibrace v polyatomických molekulách	15. 4.
10	Molekulové vibrace a skleníkový jev	22. 4.
11	Inversní linie čpavku: Sláva a pád	29. 4.
12	Fyzika nízkých a extrémně nízkých teplot	6. 5.
13	Studené atomy: BE kondensace	13. 5.
14	Zpomalené a zastavené světlo	20. 5.

F4110

**Kvantová fyzika atomárních soustav
letní semestr 2008 – 2009**

PODMÍNKY PRO VYKONÁNÍ ZKOUŠKY

Podmínky

1. Úspěšné vykonání písemného testu na posledním cvičení nebo jednom ze zápočtových termínů
2. Zpracování a přednesení dílčí otázky k některému z přednesených témat po dohodě s přednášejícím

Termíny

Termíny zkoušky budou

- vyhlášeny na poslední přednášce a
- vystaveny na SIS

F4110
Kvantová fyzika atomárních soustav
letní semestr 2008 - 2009

I.
Měřítko kvantového světa

KOTLÁŘSKÁ 18. ÚNORA 2009

Úvodem

- Dnes: čekám, až trochu postoupí hlavní přednášky
- Odvolám se na znalosti středoškolské a z předchozí části Kursu
- Cíl ... orientace v nepřehledné oblasti atomárních soustav
- Fundamentální konstanty a zavedení přirozených jednotek
- Rozměrové a jiné kvalitativní úvahy
- Zamyšlení nad Bičákovým diagramem velikostí a hmotností objektů

Klasický a kvantový svět

vs.

mikrosvět a makrosvět

Klasický a kvantový svět

Kvantové zákony ovládají titěrné mikroobjekty,
jako jsou atomy a molekuly.

V každodenním životě však kvantové efekty
zpravidla nepozorujeme.

Kde je rozhraní obou světů a jak je můžeme
rozpoznat a charakterisovat?

Klasický a kvantový svět

Kvantové zákony ovládají titěrné mikroobjekty,
jako jsou atomy a molekuly.

V každodenním životě však kvantové efekty
zpravidla nepozorujeme.

Kde je rozhraní obou světů a jak je můžeme
rozpoznat a charakterisovat?

Moje stará formulace

Nový pokus

Makrosvět i mikrosvět patří z definice do světa fyziky. První se týká předmětů a dějů, se kterými se můžeme setkat v každodenním životě, často je proto tendence ztotožnit jej s přirozeným světem. Druhý svět tvoří titěrné mikroobjekty, jako jsou atomy a molekuly.

Nový pokus

Makrosvět i mikrosvět patří z definice do světa fyziky. První se týká předmětů a dějů, se kterými se můžeme setkat v každodenním životě, často je proto tendence ztotožnit jej s přirozeným světem. Druhý svět tvoří titěrné mikroobjekty, jako jsou atomy a molekuly.

Nový pokus

Makrosvět i mikrosvět patří z definice do světa fyziky. První se týká předmětů a dějů, se kterými se můžeme setkat v každodenním životě, často je proto tendence ztotožnit jej s přirozeným světem. Druhý svět tvoří titěrné mikroobjekty, jako jsou atomy a molekuly.

Nový pokus

Makrosvět i mikrosvět patří z definice do světa fyziky. První se týká předmětů a dějů, se kterými se můžeme setkat v každodenním životě, často je proto tendence ztotožnit jej s přirozeným světem. Druhý svět tvoří titěrné mikroobjekty, jako jsou atomy a molekuly.

Nový pokus

Makrosvět i mikrosvět patří z definice do světa fyziky. První se týká předmětů a dějů, se kterými se můžeme setkat v každodenním životě, často je proto tendence ztotožnit jej s přirozeným světem.

Druhý svět tvoří titěrné mikroobjekty, jako jsou atomy a molekuly.

Umíme však rozmezí těchto různých světů přesně rozpoznat a charakterisovat?

Fyzikální svět

přirozený
svět

fyzikální
svět

Fyzikální svět

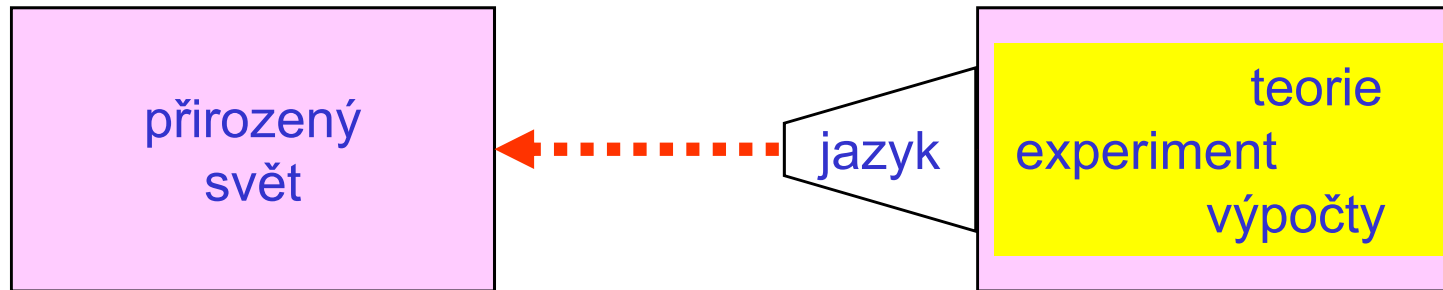
Fyzikální svět

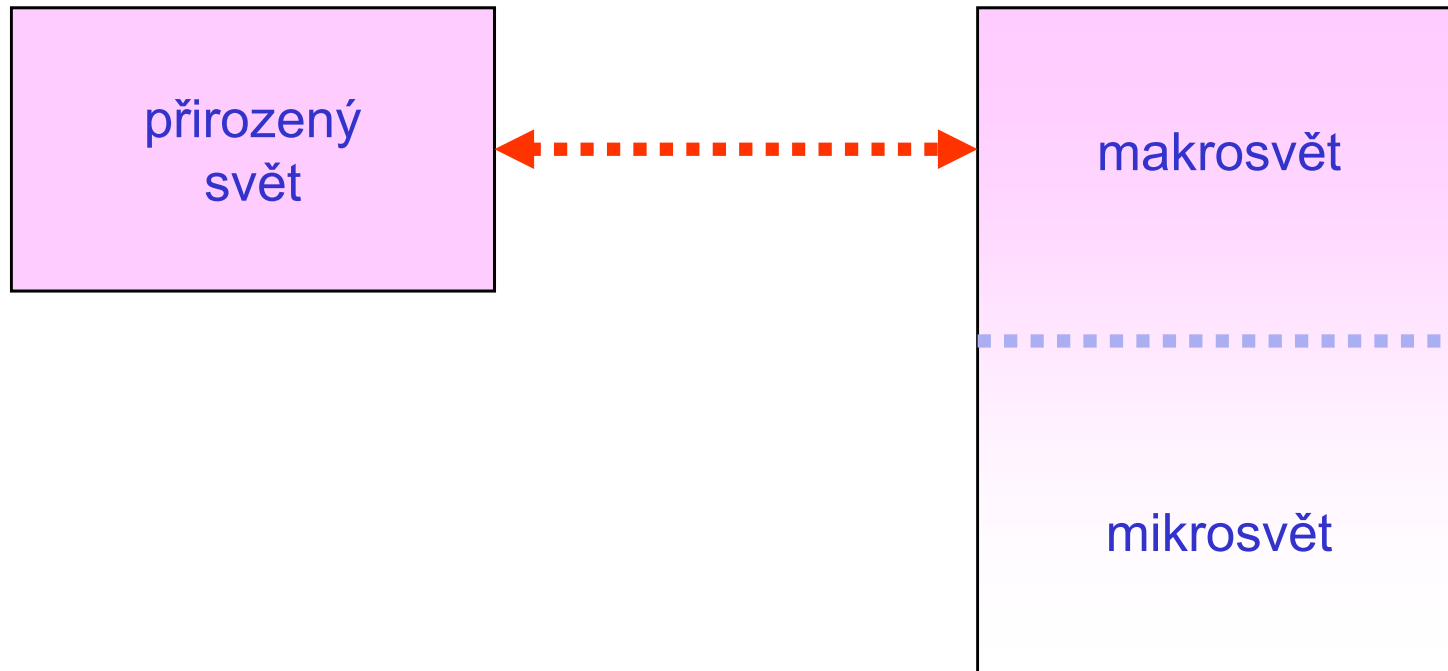
Fyzikální svět

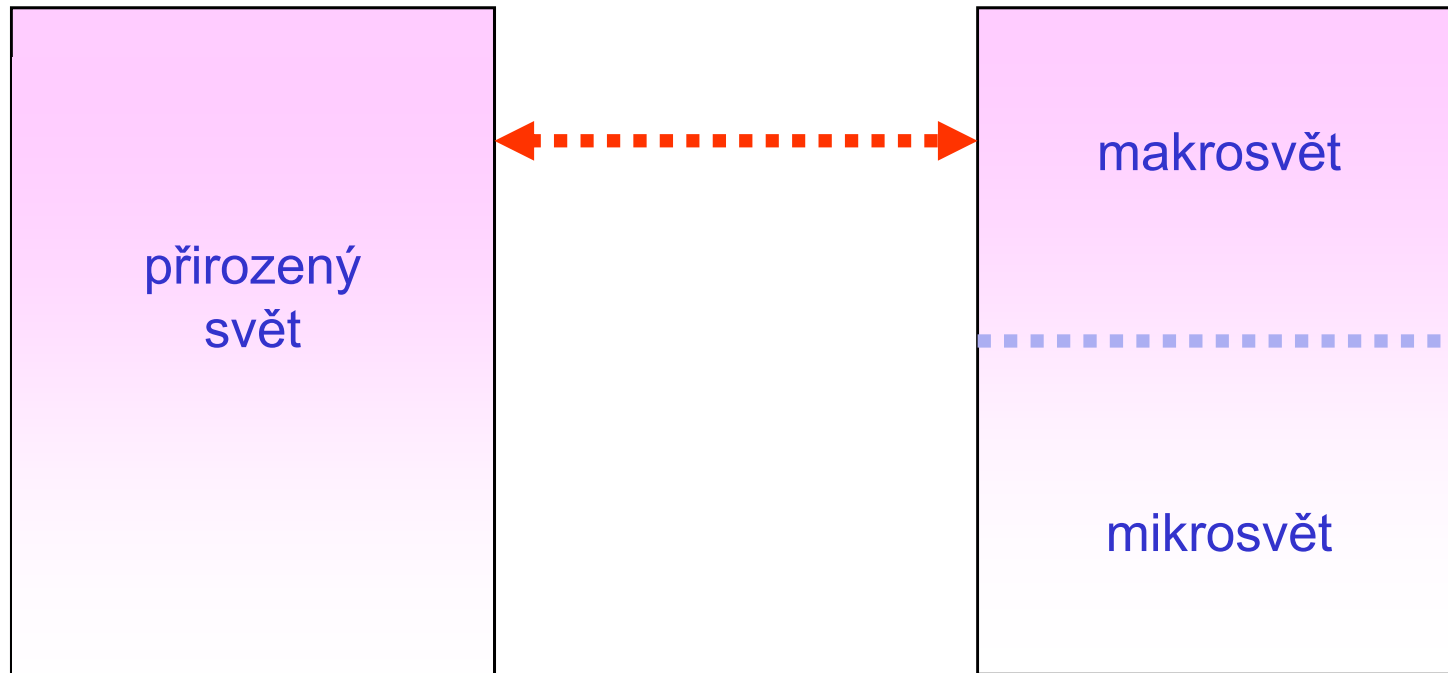
Fyzikální svět

Fyzikální svět

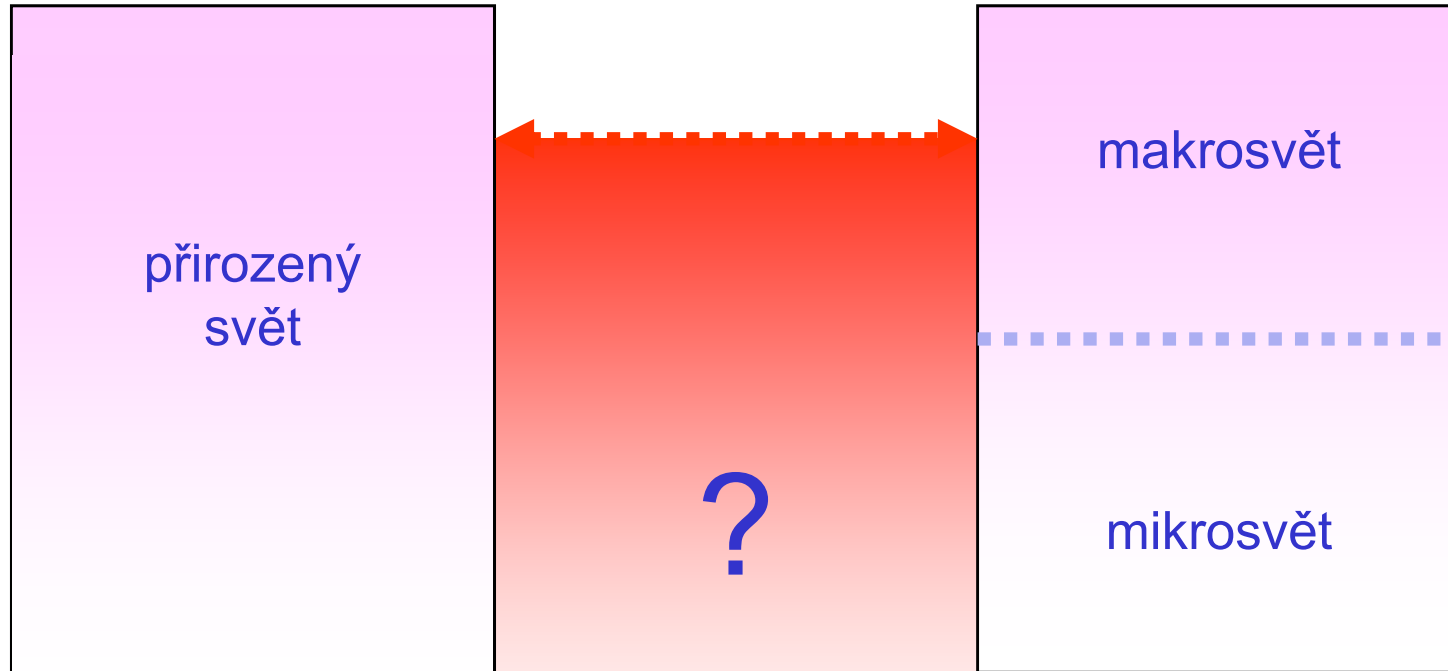

Fyzikální svět

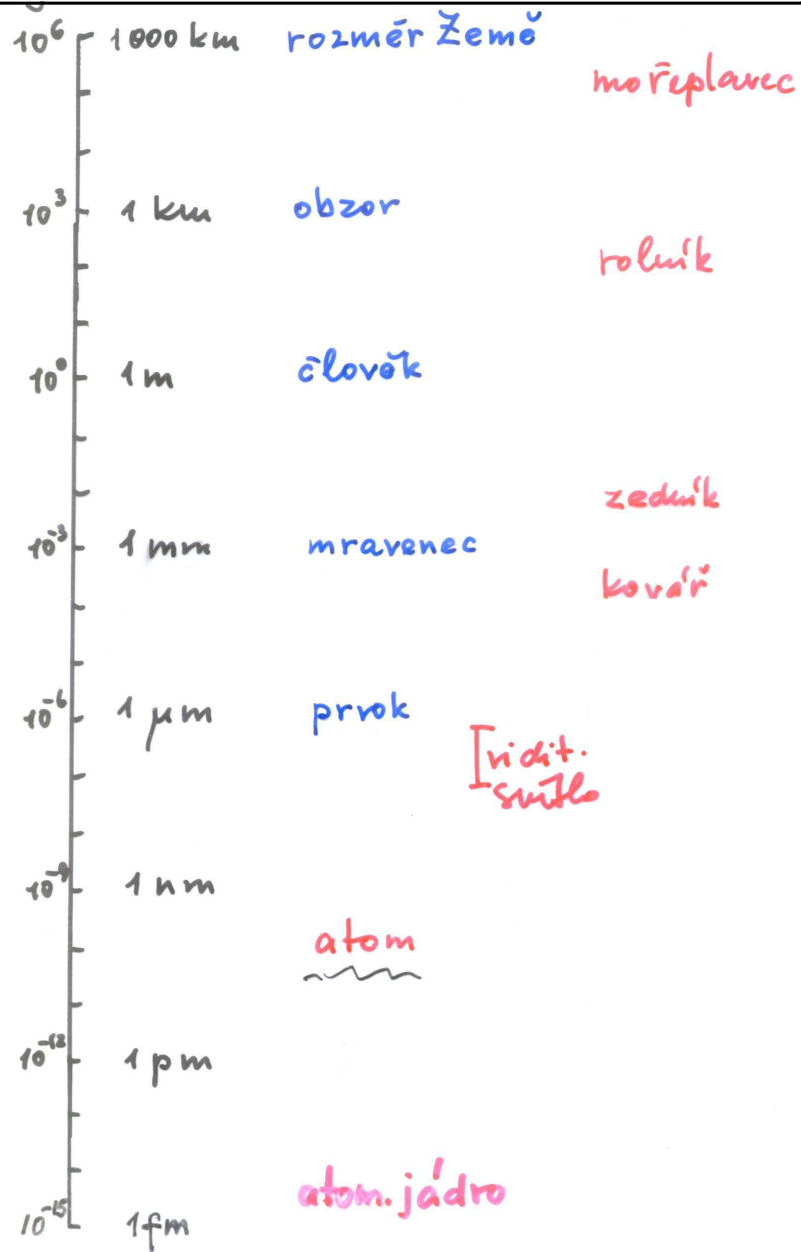

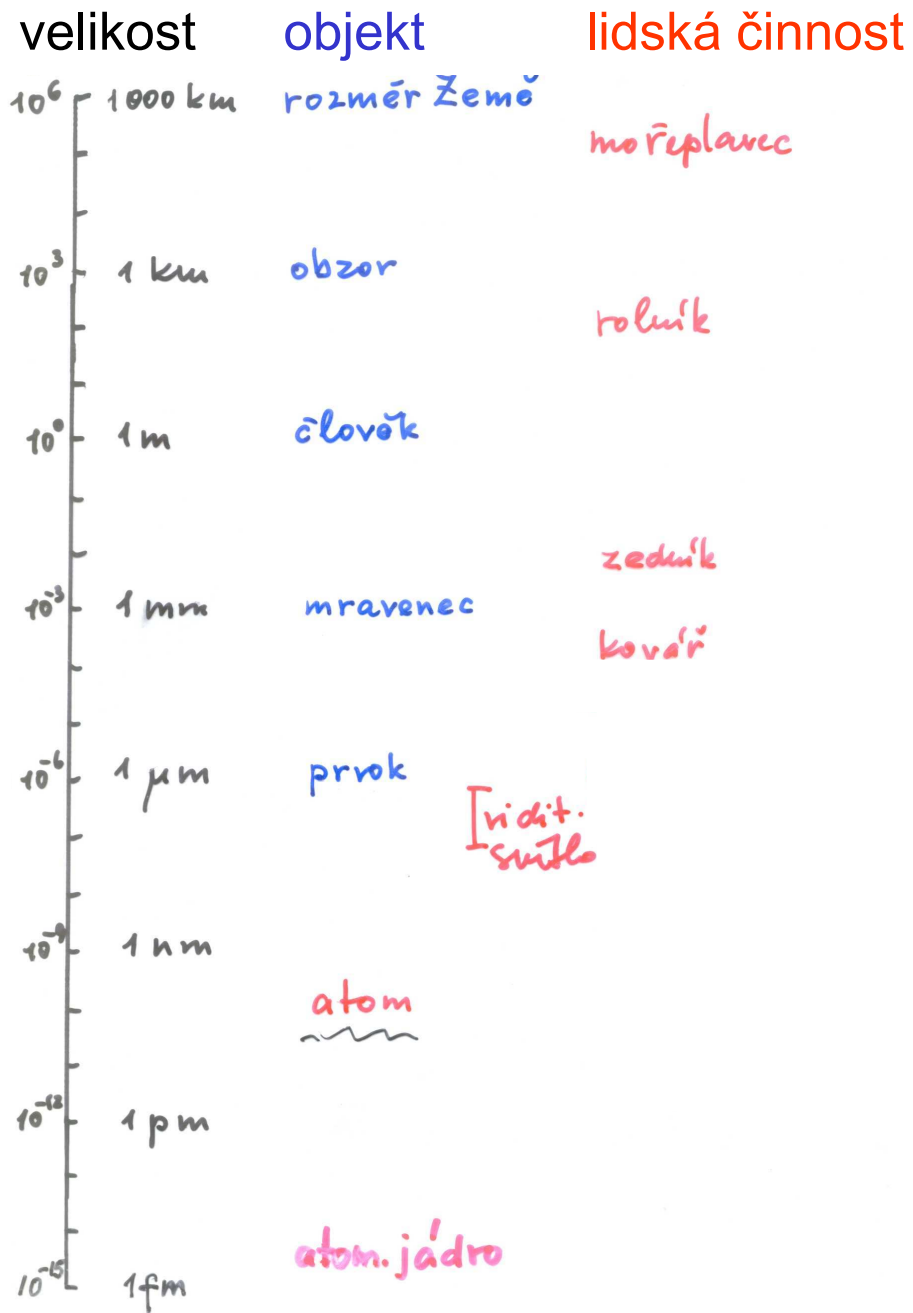

Fyzikální svět

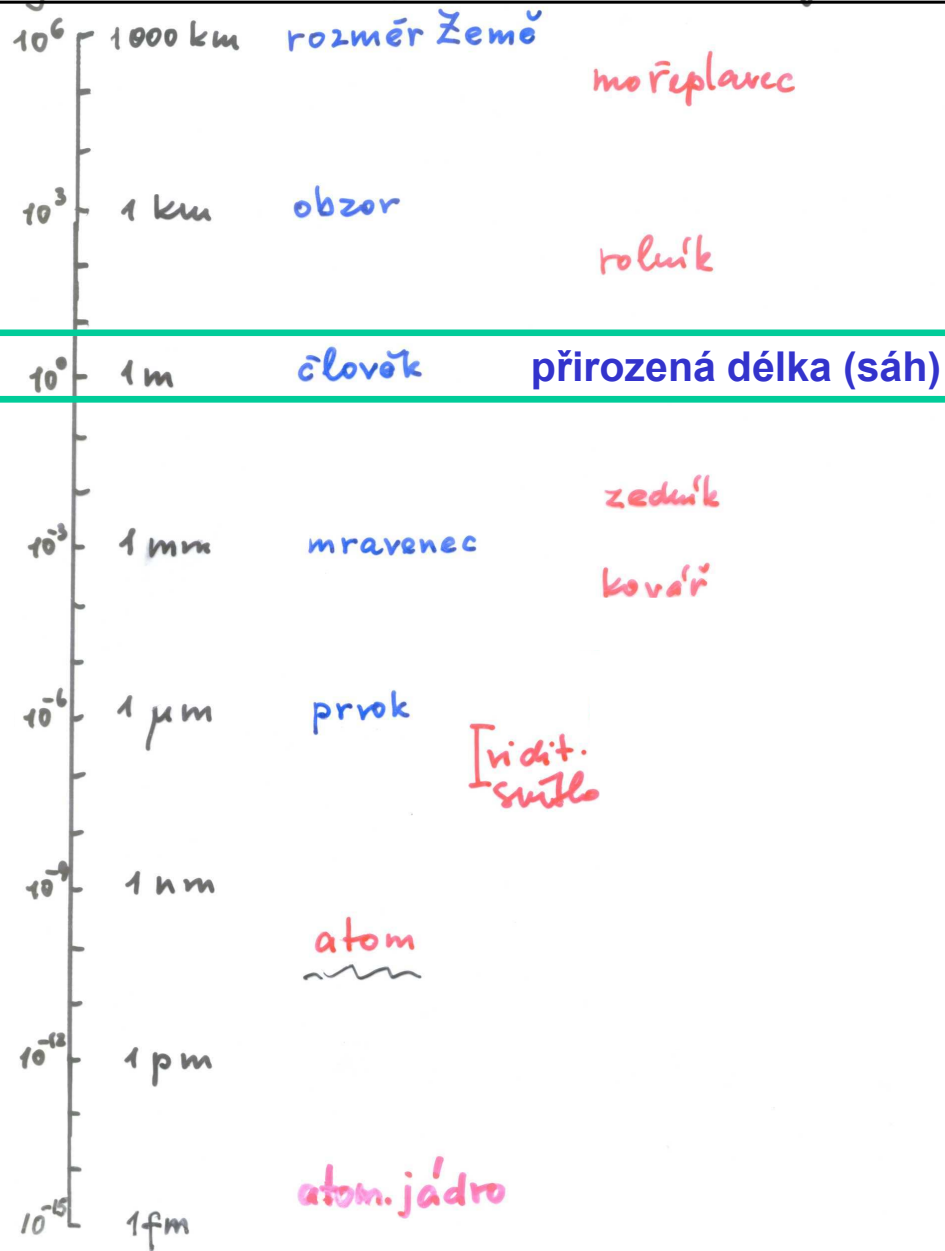

Logaritmická škála velikosti objektů

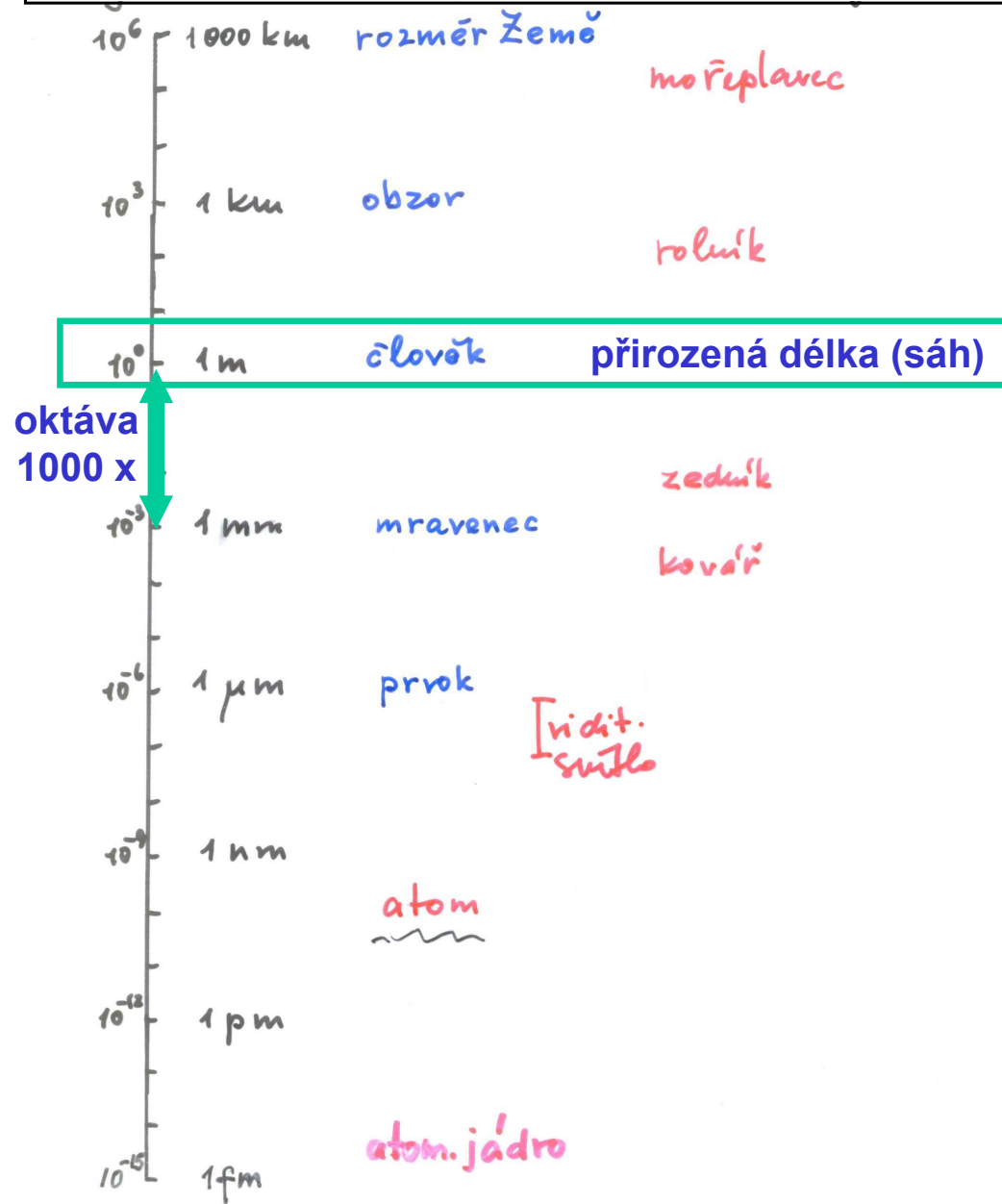

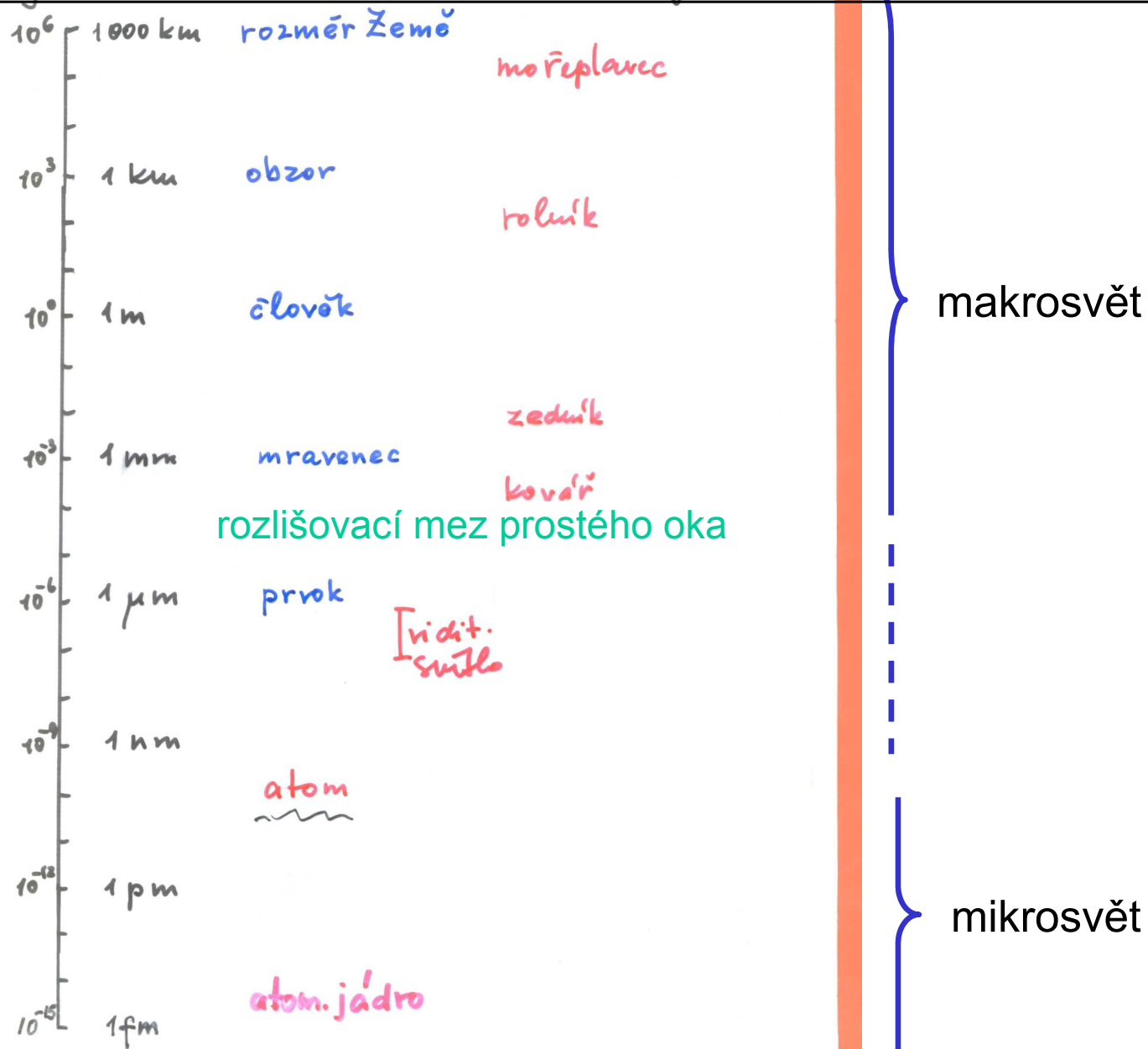
Logaritmická škála velikosti objektů

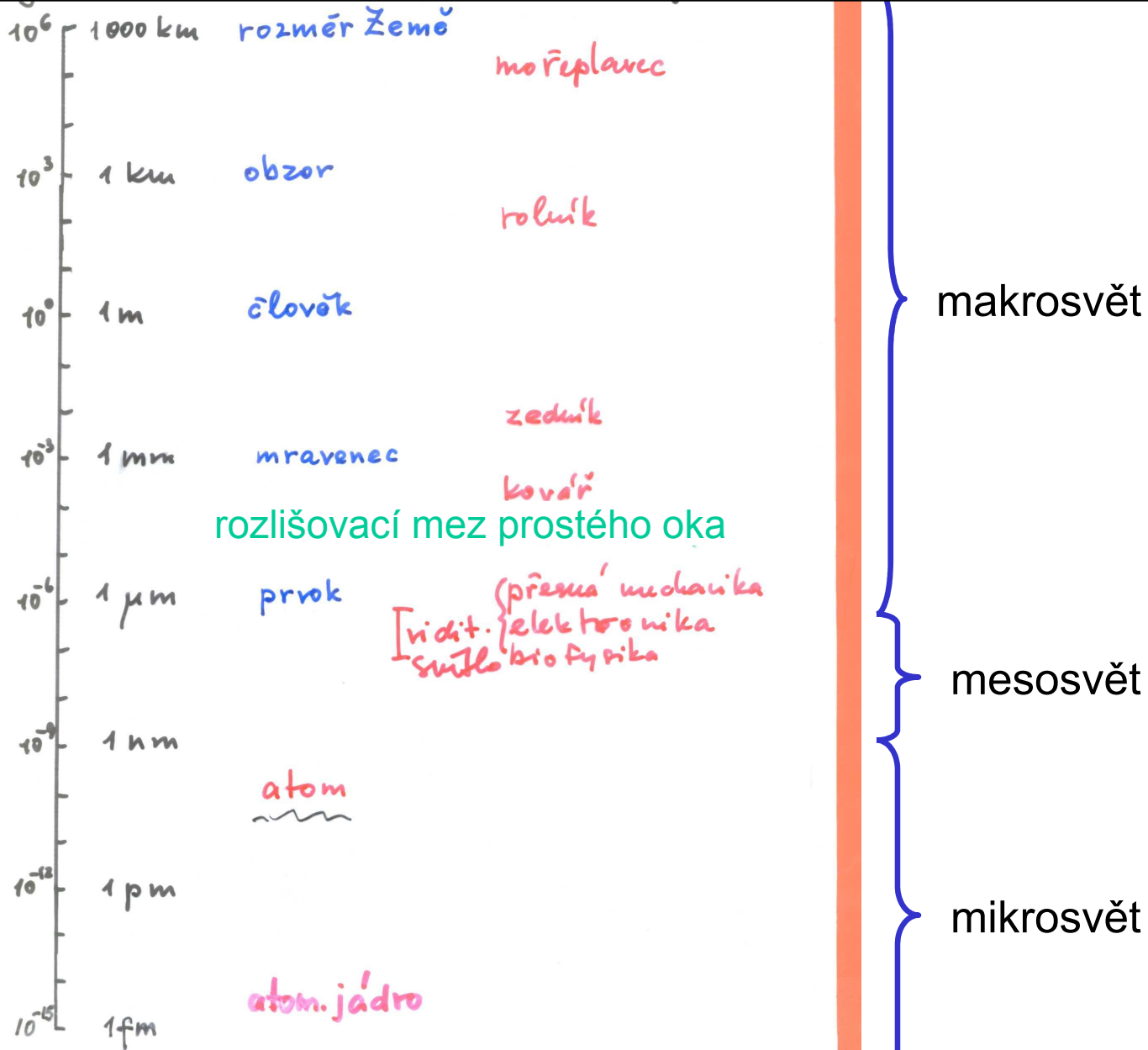
Logaritmická škála velikosti objektů

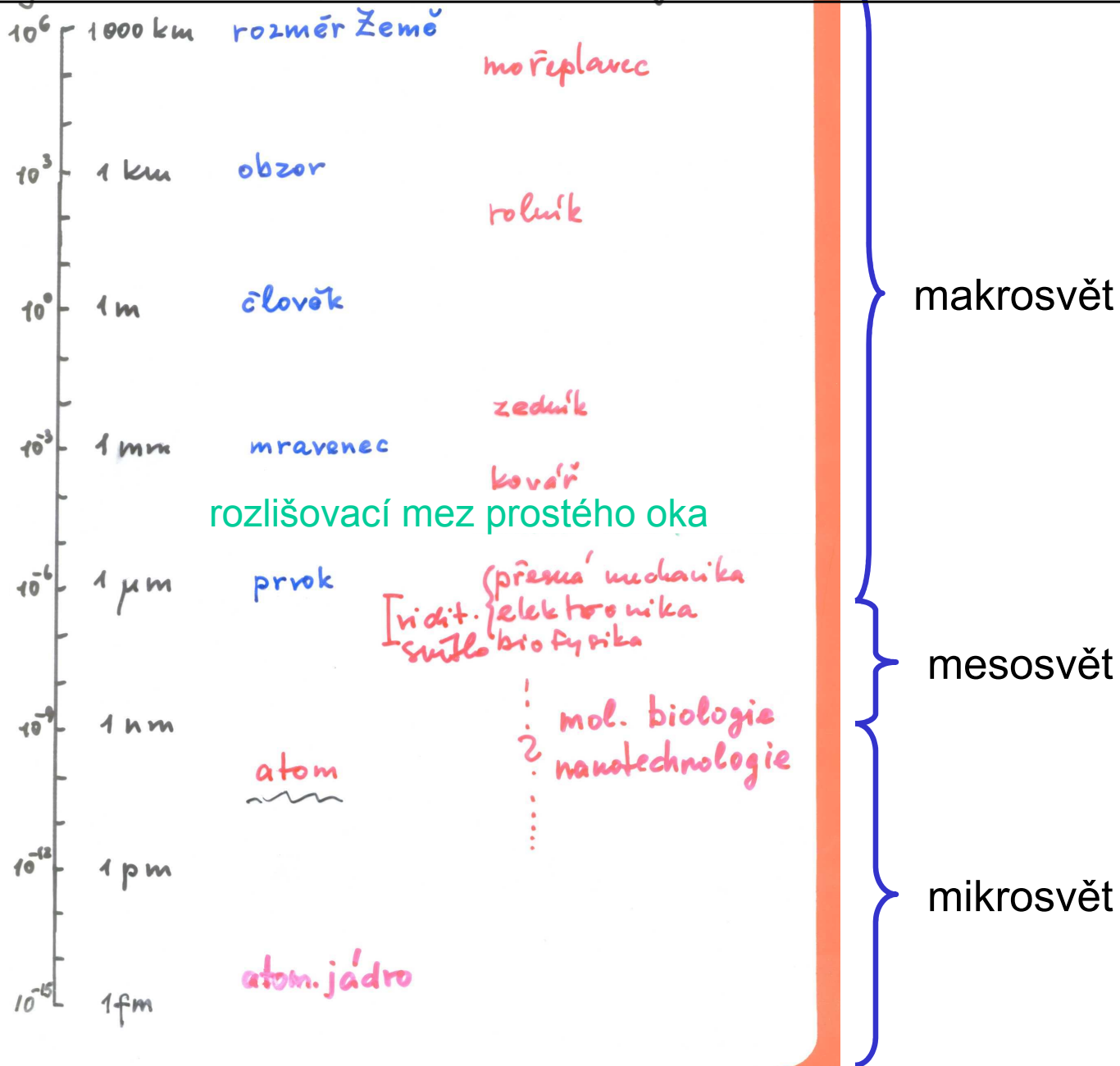
Logaritmická škála velikosti objektů

Logaritmická škála velikosti objektů

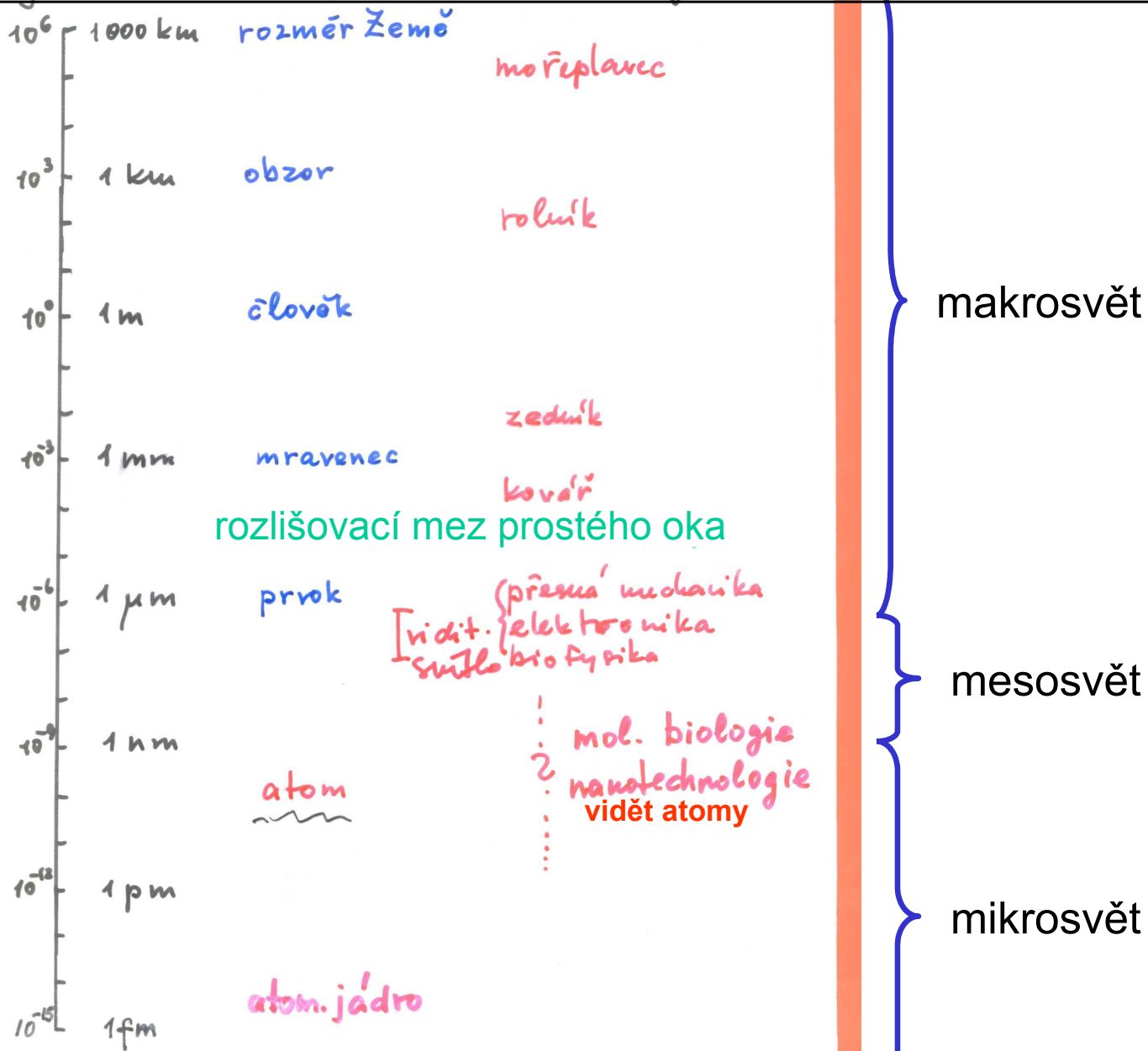

Logaritmická škála velikosti objektů

Logaritmická škála velikosti objektů

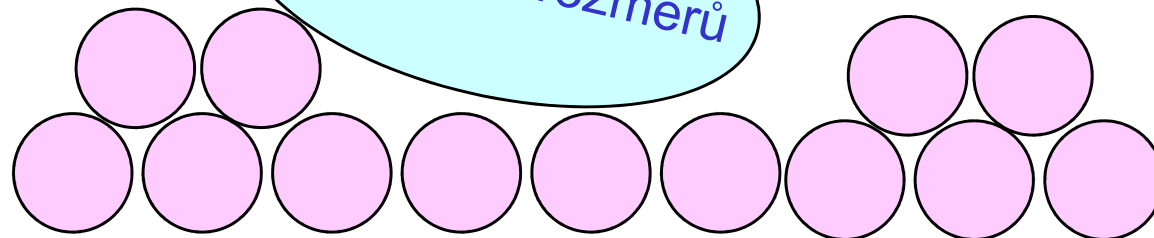

Vidět atomy

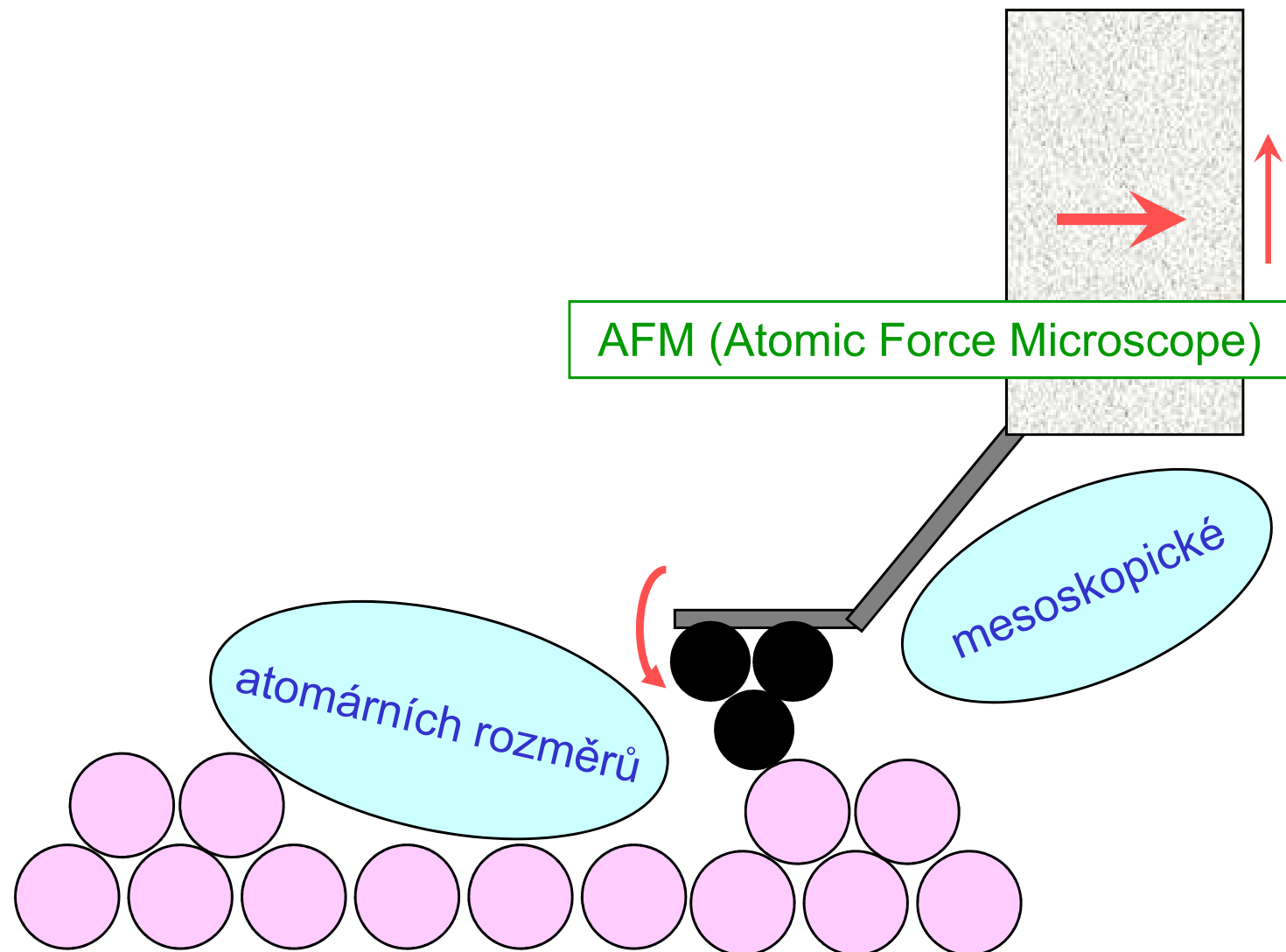
Stačí dvaapůl oktávy

AFM (Atomic Force Microscope)

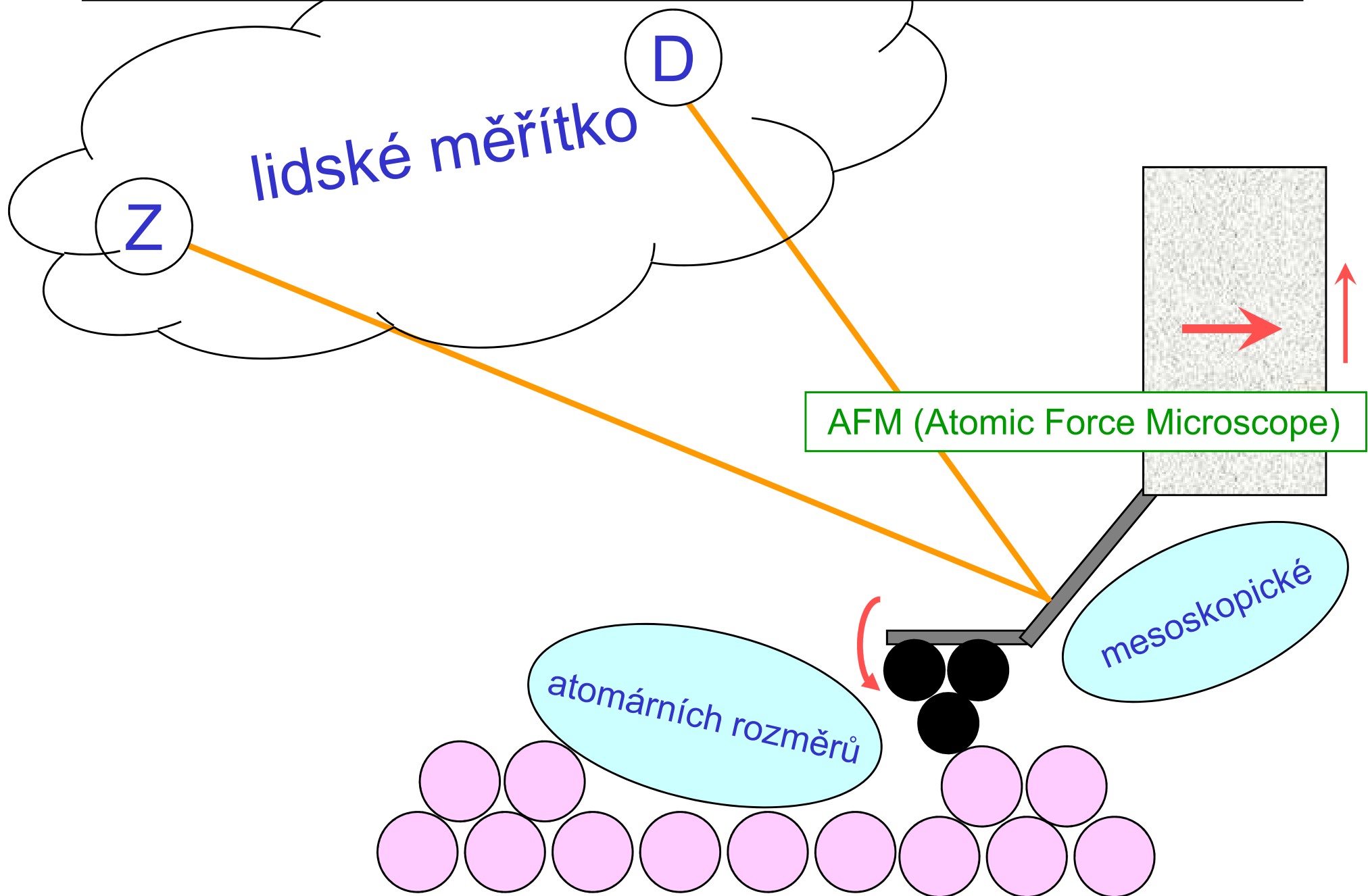
atomárních rozměrů

Vidět atomy

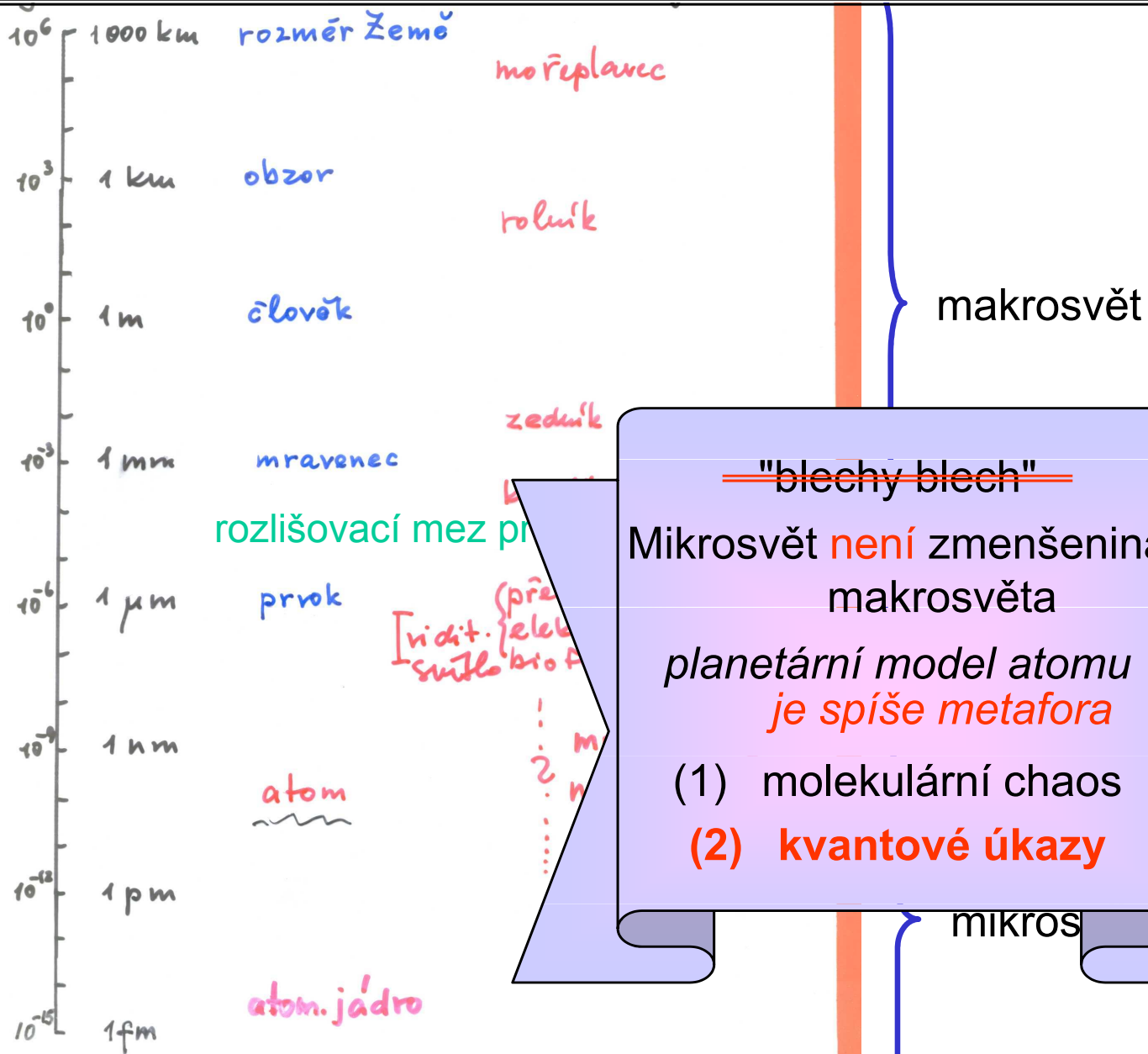

Vidět atomy

Obraz "moderní" fyziky je jiný

Obraz "moderní" fyziky je jiný

makrosvět

~~"blechy blech"~~
 Mikrosvět **není** zmenšenina makrosvěta
 planetární model atomu
 je **spíše metafora**
 (1) molekulární chaos
 (2) **kvantové úkazy**

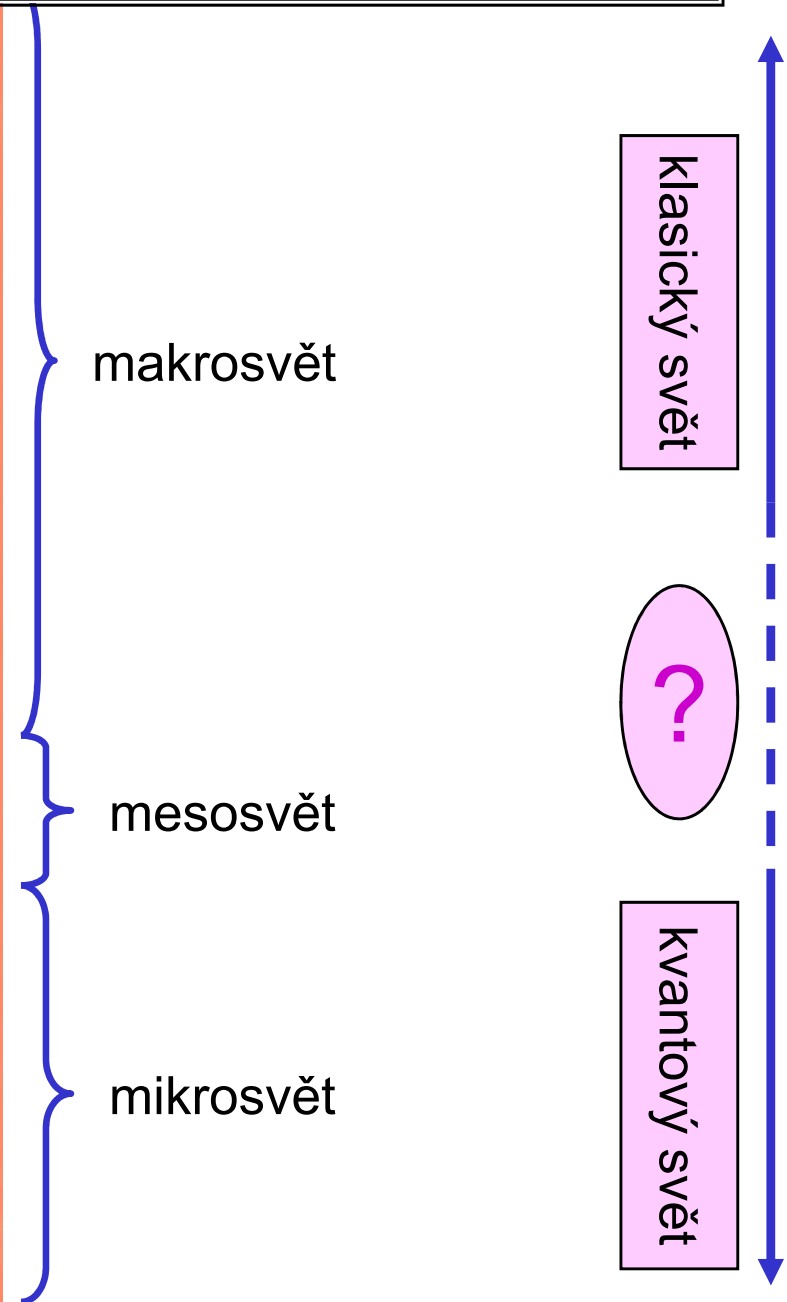
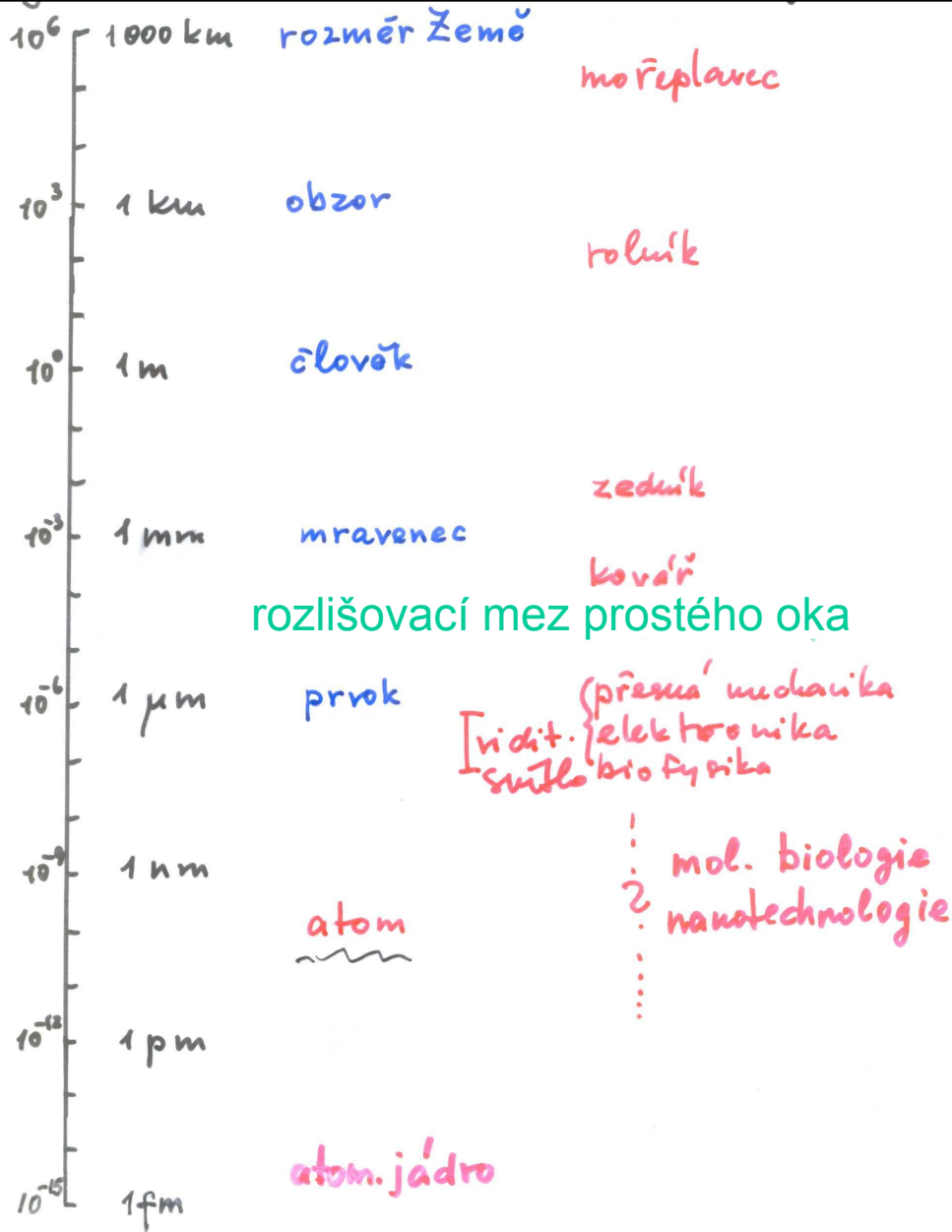
mikros

Klasický svět

Kvantový svět

Souběh dvou stupnic

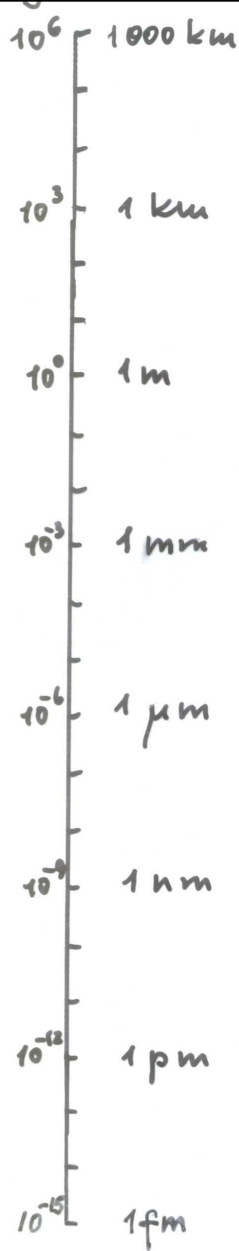
THE BORDER TERRITORY

QUANTUM DOMAIN

CLASSICAL DOMAIN

Klasický a kvantový svět

KVANTOVÉ OBJEKTY
makroskopické

teleportace přes Dunaj

supravodiče, supratekuté helium
BE kondensace v atom. oblacích
kohese a chem. vazba v látkách

meso("nano")skopické
kvantové multivrstvy, kvant. tečky,
vortexové struktury, qubity

mikroskopické
molekuly
atomy a ionty

atomová jádra

subjaderné objekty

makrosvět

mesosvět

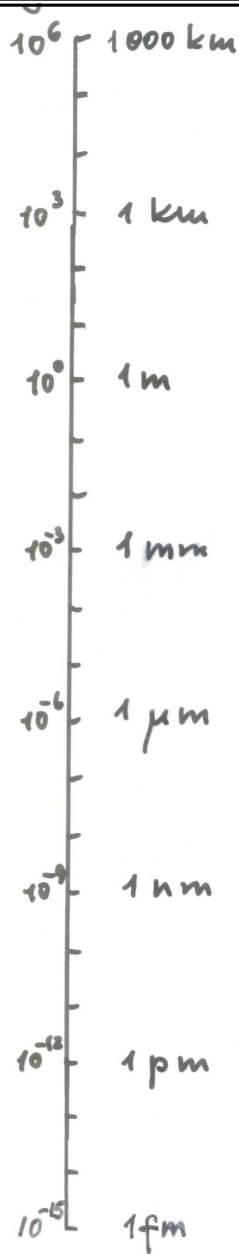
mikrosvět

Klasický svět

Kvantový svět

Klasický a kvantový svět

KVANTOVÉ OBJEKTY
makroskopické

teleportace přes Dunaj

supravodiče, supratekuté helium
BE kondensace v atom. oblacích
kohese a chem. vazba v látkách

meso("nano")skopické

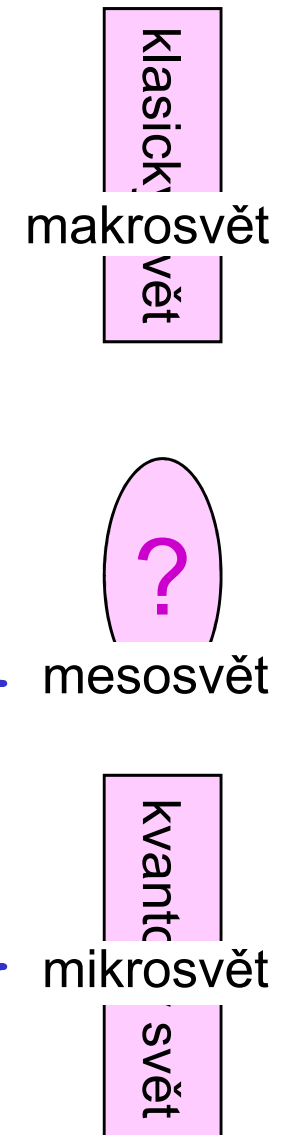
kvantové multivrstvy, kvant. tečky,
vortexové struktury, qubity

mikroskopické

molekuly
atomy a ionty

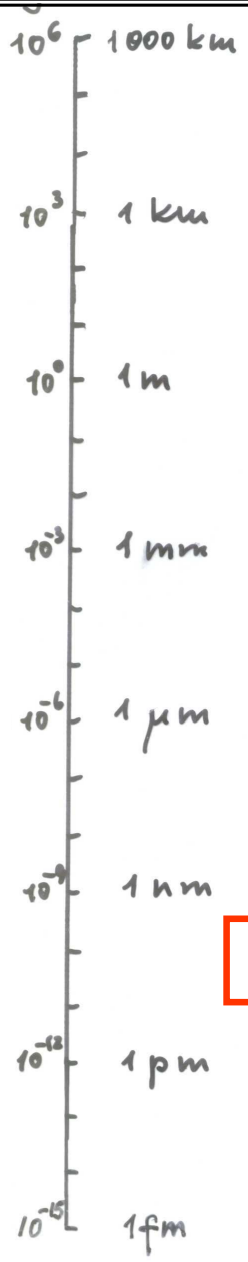
atomová jádra

subjaderné objekty

- KVANTOVÉ ÚKAZY**
- kvantování energií
  - vlnové šíření – interference, difrakce ...
  - provázané stavy
  - korelované chování identických částic

Klasický a kvantový svět

KVANTOVÉ OBJEKTY
makroskopické

teleportace přes Dunaj

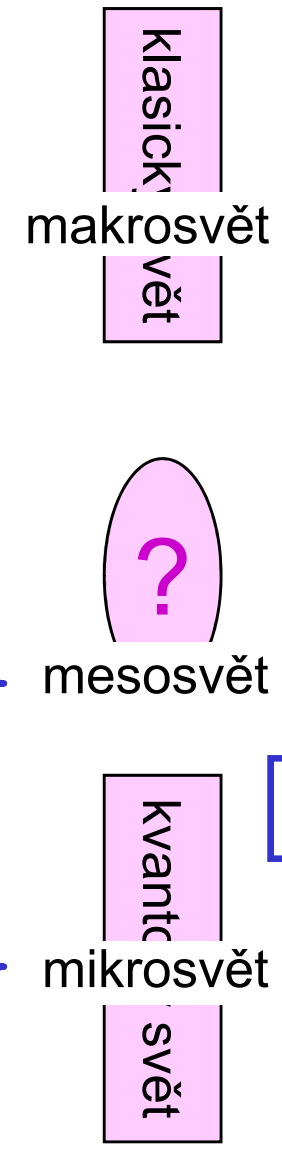
supravodiče, supratekuté helium
BE kondensace v atom. oblacích
kohese a chem. vazba v látkách

meso("nano")skopické

kvantové multivrstvy, kvant. tečky,
vortexové struktury, qubity

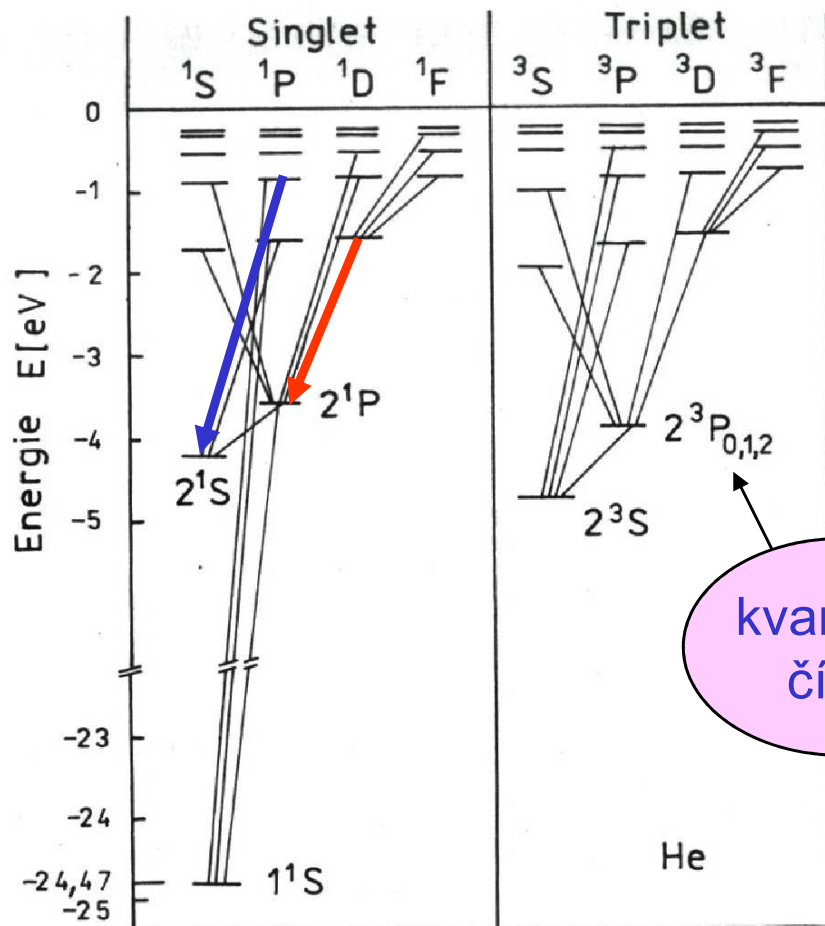
mikroskopické

molekuly
atomy a ionty
atomová jádra
subjaderné objekty

- KVANTOVÉ ÚKAZY**
- kvantování energií
  - vlnové šíření – interference, difrakce ...
  - provázané stavy
  - korelované chování identických částic

Kvantování energie v atomu (helia)

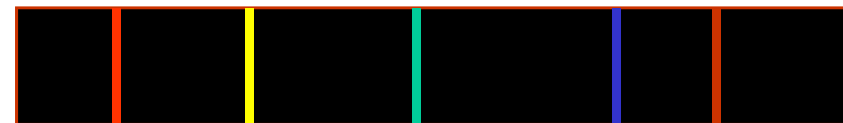
kvantová čísla

Bohrova podmínka

$$h\nu = E_1 - E_2$$

dává fotony s určitou energií,
čili ostré spektrální linie

Uvidíme něco takového:

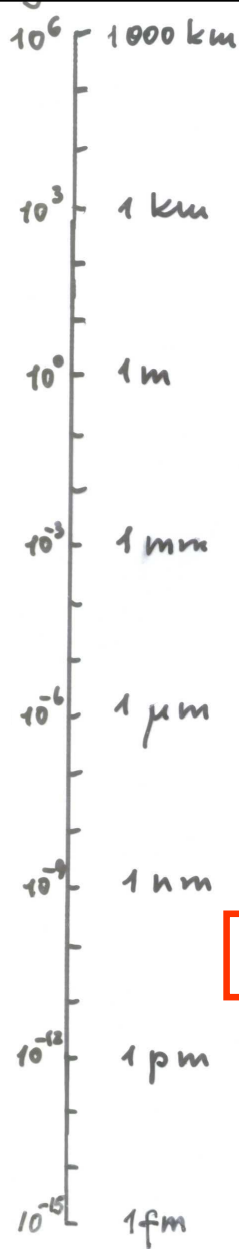

Celkový spin 0

Celkový spin 1

2-elektronové hladiny

Klasický a kvantový svět

KVANTOVÉ OBJEKTY
makroskopické

teleportace přes Dunaj

supravodiče, supratekuté helium
BE kondensace v atom. oblacích
kohese a chem. vazba v látkách

meso("nano")skopické
kvantové multivrstvy, kvant. tečky,
vortexové struktury, qubity

mikroskopické
molekuly
atomy a ionty
atomová jádra
subjaderné objekty

klasický svět
makrosvět

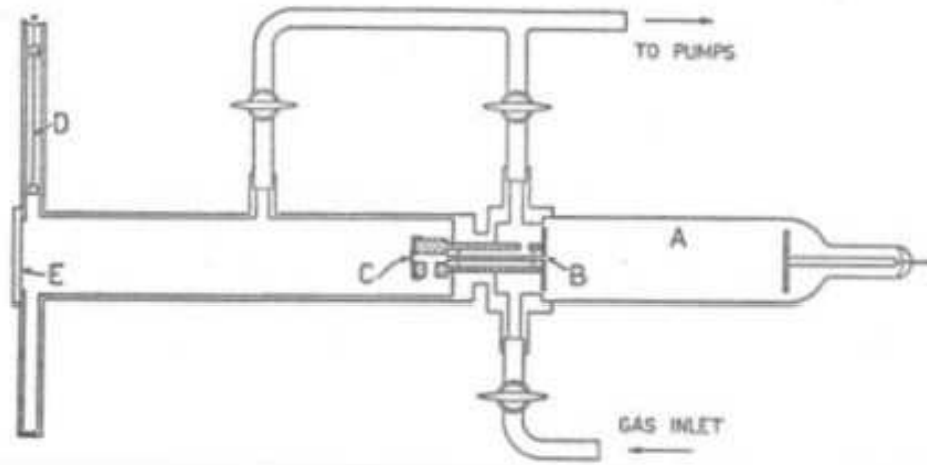
mesosvět

kvantový svět
mikrosvět

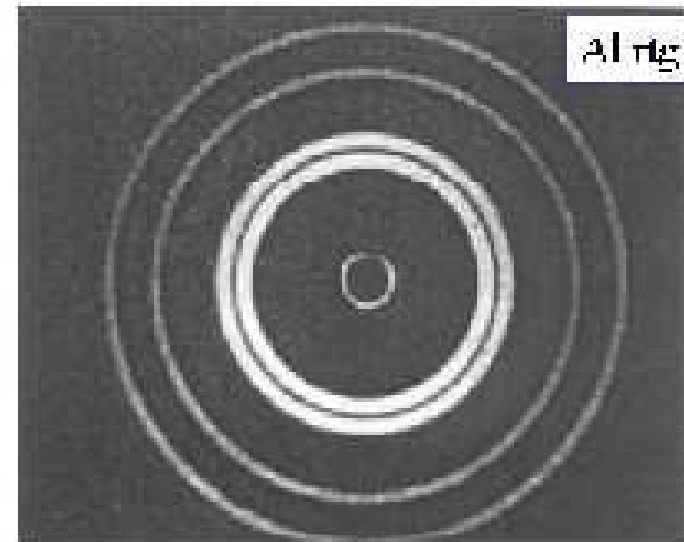
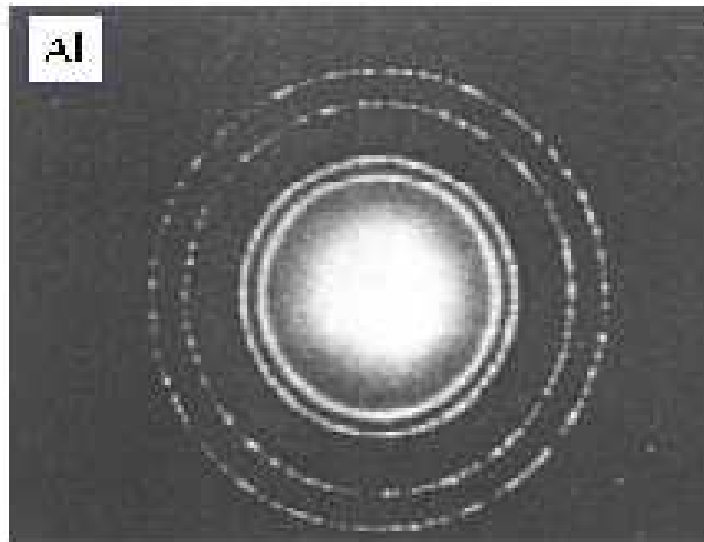
KVANTOVÉ ÚKAZY

- kvantování energií
- vlnové šíření – interference, difrakce ...
- provázané stavy
- korelované chování identických částic

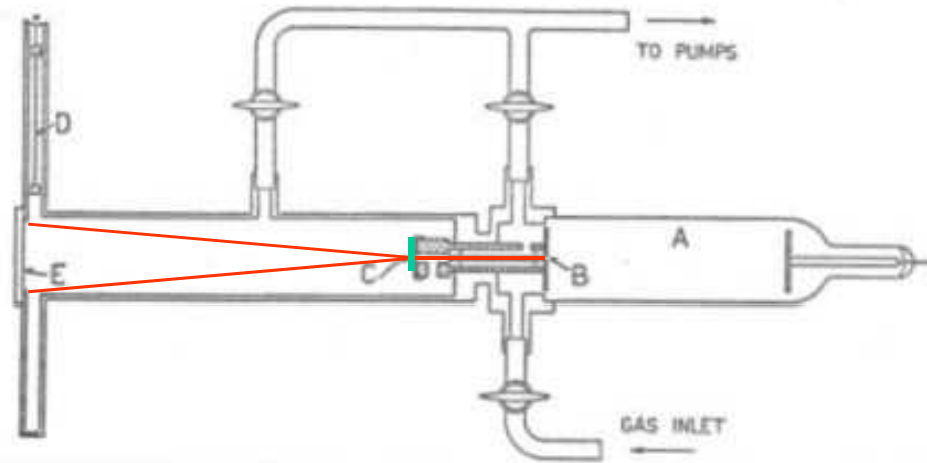
Difrakce rychlých elektronů na hliníkové folii

G.P. Thomson 1927

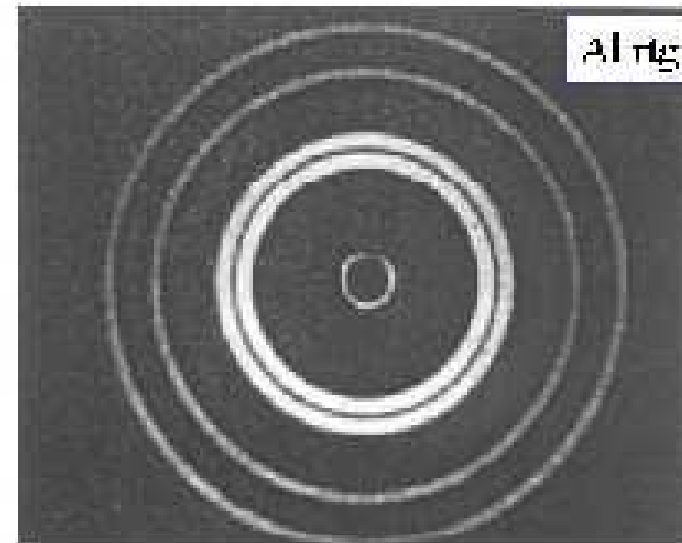
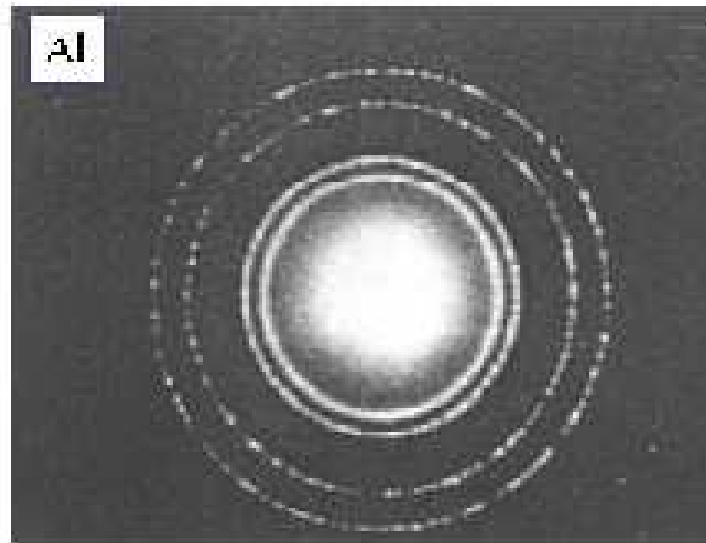
Difrakce rychlých elektronů na hliníkové folii

G.P. Thomson 1927

elektrony

Röntgenovy paprsky

THE BORDER TERRITORY

QUANTUM DOMAIN

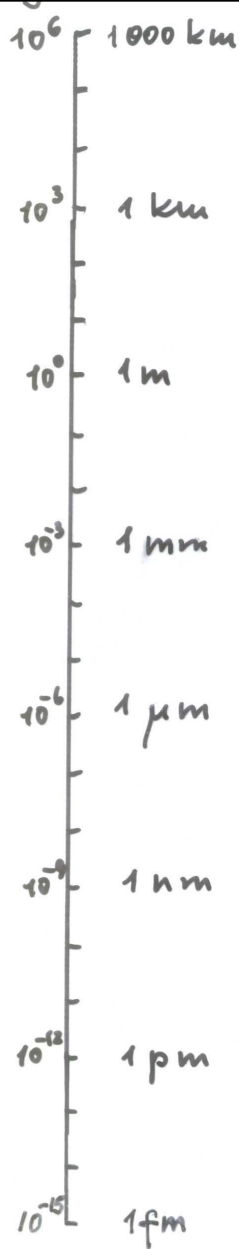
CLASSICAL DOMAIN

*Rozmazané rozmezí
klasického a kvantového světa*

**To jest:
makroskopické se nekryje s klasickým,
mikroskopické se nekryje s kvantovým**

Klasický a kvantový svět

KVANTOVÉ OBJEKTY makroskopické

teleportace přes Dunaj

supravodiče, supratekuté helium
BE kondensace v atom. oblacích
kohese a chem. vazba v látkách

meso("nano")skopické

kvantové multivrstvy, kvant. tečky,
vortexové struktury, qubity

mikroskopické

molekuly
atomy a ionty

atomová jádra

subjaderné objekty

klasický svět
makrosvět

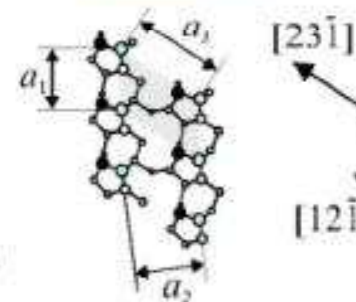
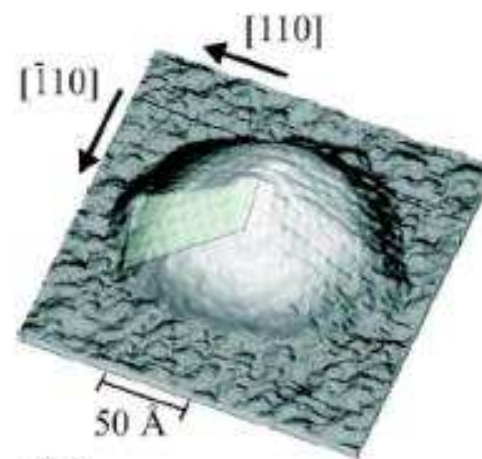
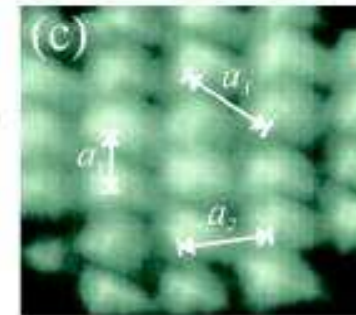
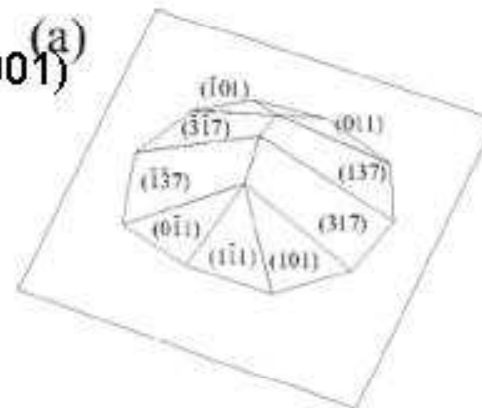
mesosvět

kvantový svět
mikrosvět

KVANTOVÉ ÚKAZY

- kvantování energií
- vlnové šíření – interference, difrakce ...
- provázané stavy
- korelované chování identických částic

Kvantové tečky InAs na GaAs (001)
(STM)

$$a_1 = 6,5 \pm 0,1 \text{ \AA}$$

$$a_2 = 9,0 \pm 0,3 \text{ \AA}$$

$$a_3 = 10,5 \pm 0,2 \text{ \AA}$$

$$\angle(a_1, a_2) = 82,4^\circ \pm 0,7^\circ$$

(d)

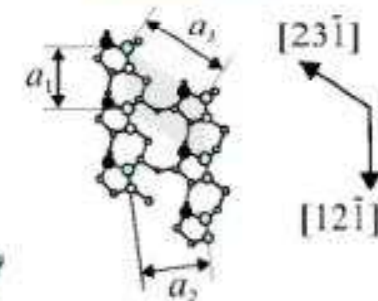
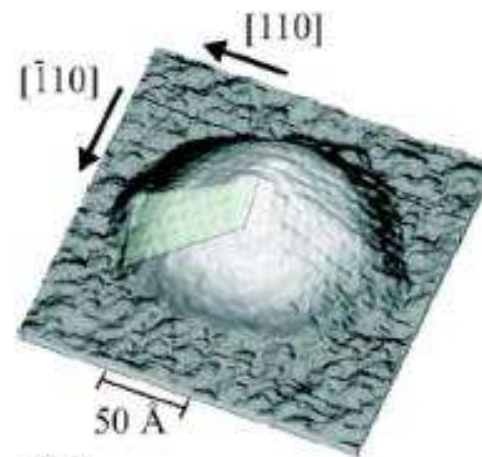
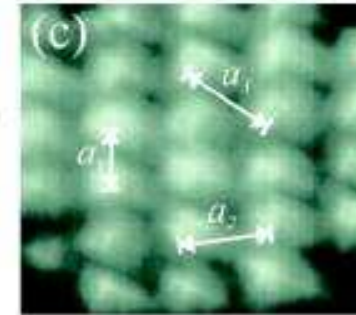
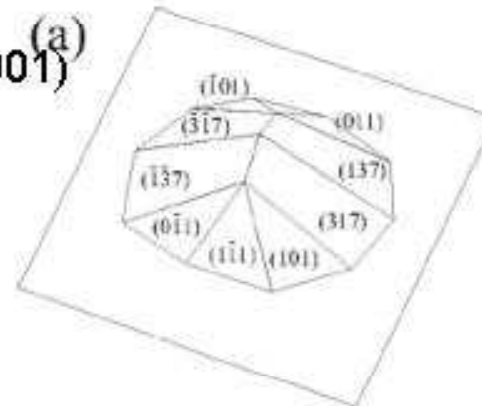
Kvantové tečky

Kvantové tečky InAs na GaAs (001)
(STM)

UMĚLÉ ATOMY
(dimense 0)

průměr tečky 10 nm
průměr atomu 0.3 nm

elektrony jsou v
resonančních
vlnových stavech
s kvantovanou
energií

$$a_1 = 6,5 \pm 0,1 \text{ \AA}$$

$$a_2 = 9,0 \pm 0,3 \text{ \AA}$$

$$a_3 = 10,5 \pm 0,2 \text{ \AA}$$

$$\angle(a_1, a_2) = 82,4^\circ \pm 0,7^\circ$$

(d)

Science 3 February 2006:
Vol. 311. no. 5761, pp. 636 - 639

Optical Signatures of Coupled Quantum Dots

E. A. Stinaff,¹ M. Scheibner,¹ A. S. Bracker,¹ I. V. Ponomarev,¹ V. L. Korenev,² M. E. Ware,¹ M. F. Doty,¹ T. L. Reinecke,¹ D. Gammon^{1*}

An asymmetric pair of coupled InAs quantum dots is tuned into resonance by applying an electric field so that a single hole forms a coherent molecular wave function. The optical spectrum shows a rich pattern of level anticrossings and crossings that can be understood as a superposition of charge and spin configurations of the two dots. Coulomb interactions shift the molecular resonance of the optically excited state (charged exciton) with respect to the ground state (single charge), enabling light-induced coupling of the quantum dots. This result demonstrates the possibility of optically coupling quantum dots for application in quantum information processing.

Science 3 February 2006:

Vol. 311. no. 5761, pp. 636 - 639

Optical Signatures of Coupled Quantum Dots

E. A. Stinaff,¹ M. Scheibner,¹ A. S. Bracker,¹ I. V. Ponomarev,¹ V. L. Korenev,² M. E. Ware,¹ M. F. Doty,¹ T. L. Reinecke,¹ D. Gammon^{1*}

An asymmetric pair of coupled InAs quantum dots is tuned into resonance by applying an electric field so that a single hole forms a coherent molecular wave function. The optical spectrum shows a rich pattern of level anticrossings and crossings that can be understood as a superposition of charge and spin configurations of the two dots. Coulomb interactions shift the molecular resonance of the optically excited state (charged exciton) with respect to the ground state (single charge), enabling light-induced coupling of the quantum dots. This result demonstrates the possibility of optically coupling quantum dots for application in quantum information processing.

APLIKACE

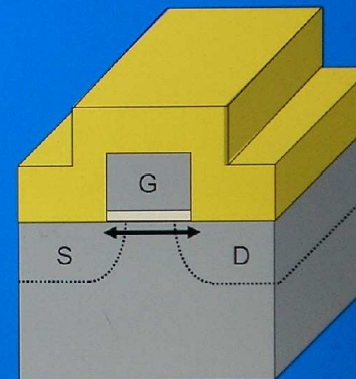
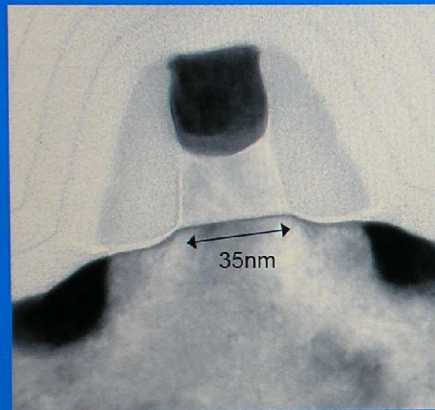
*Rozmazané rozmezí
klasického a kvantového světa*

V MOSFETECH i při dnešním stupni
miniaturisace (ULSI) se elektrony řídí
(semi)klasickými zákony pohybu

Technologie 65 nm firmy Intel

NMOS with Enhanced Strain

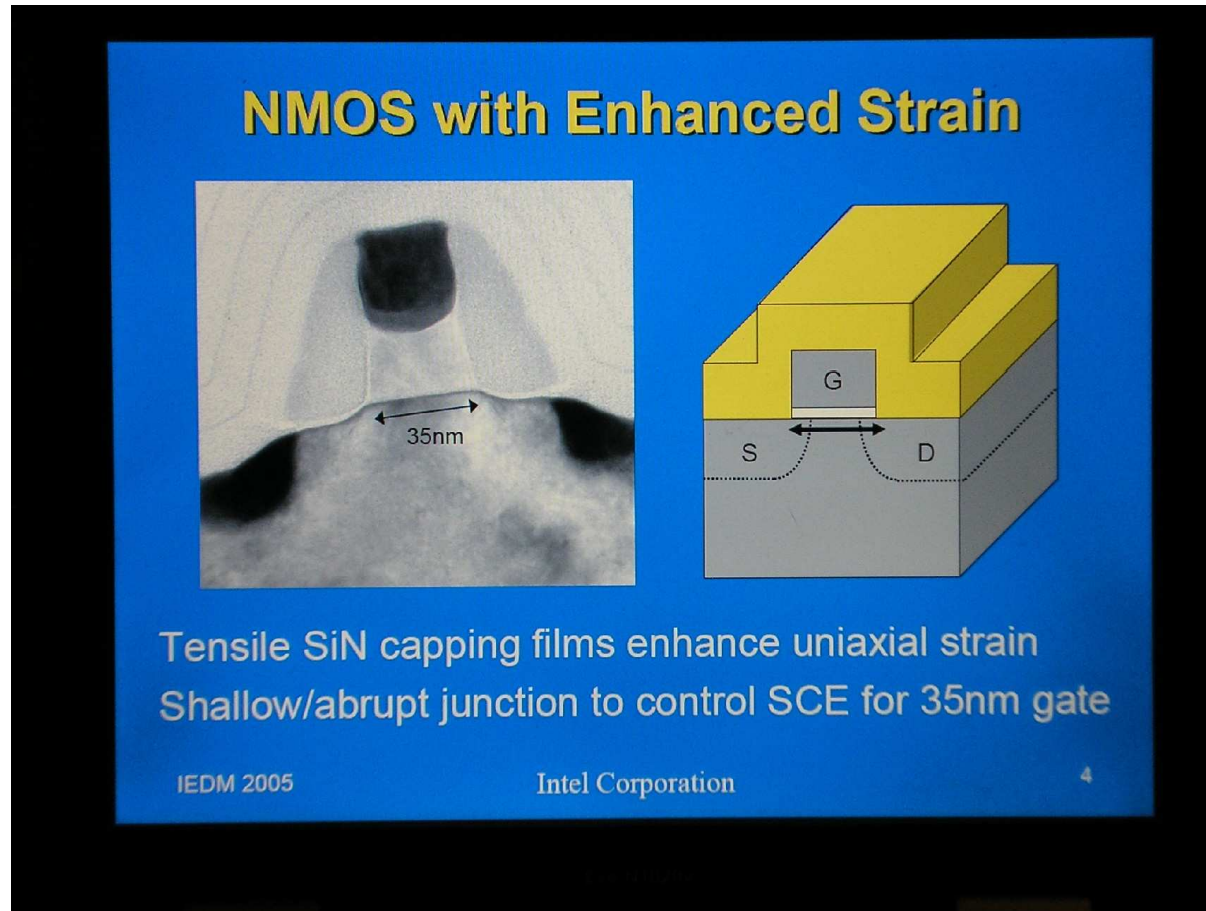
Tensile SiN capping films enhance uniaxial strain
Shallow/abrupt junction to control SCE for 35nm gate

IEDM 2005

Intel Corporation

4

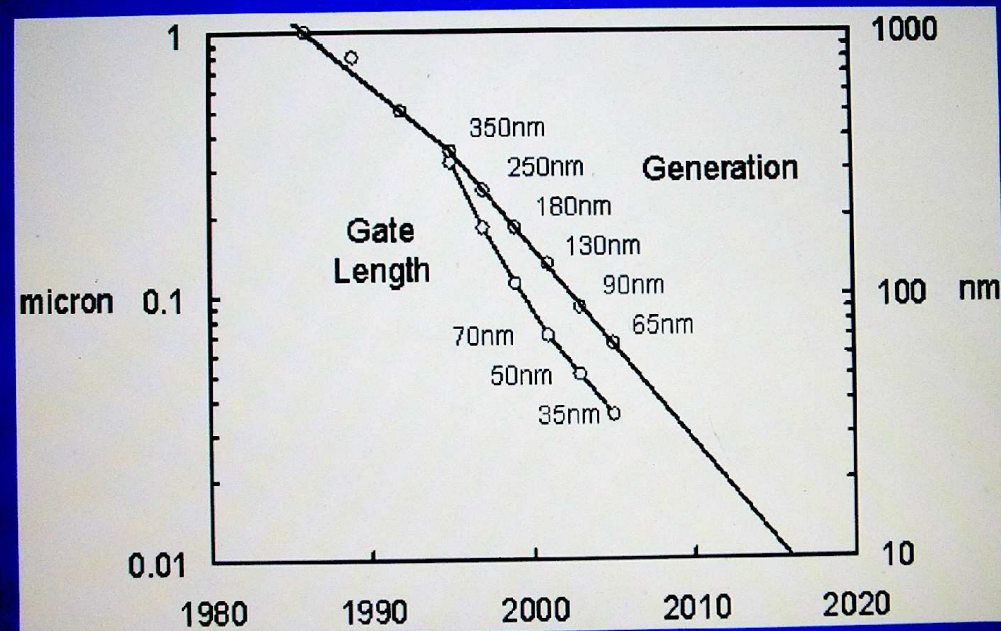
Technologie 65 nm firmy Intel

Elektrony jsou zde jako malé nabitě kuličky, které přenášejí proud

Technologie 65 nm firmy Intel

Logic Transistor Gate Length Trend

65nm continues aggressive gate length scaling

IEDM 2005

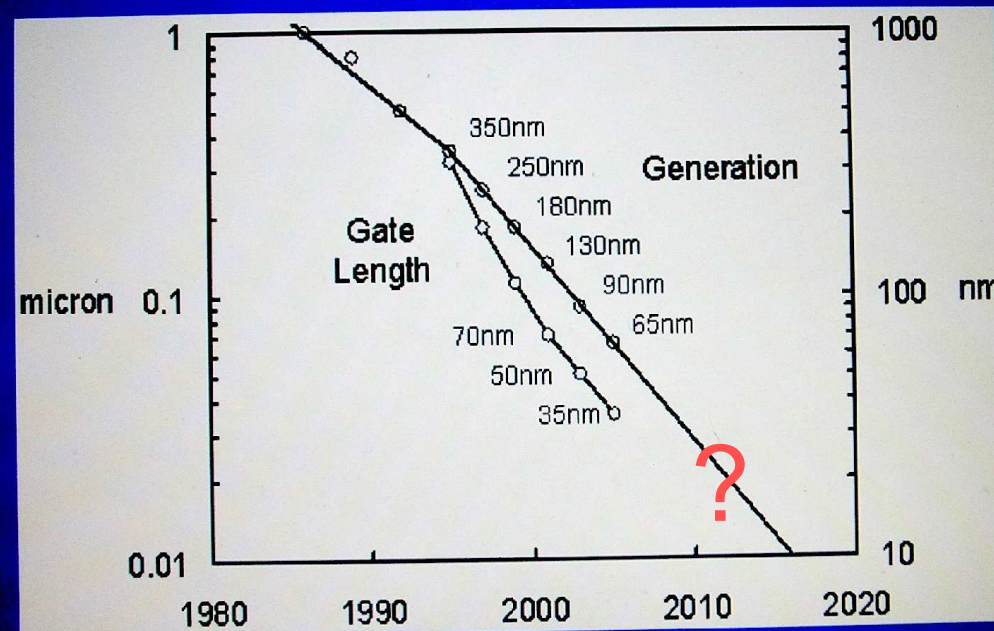
Intel Corporation

2

Technologie 65 nm firmy Intel

Logic Transistor Gate Length Trend

65nm continues aggressive gate length scaling

IEDM 2005

Intel Corporation

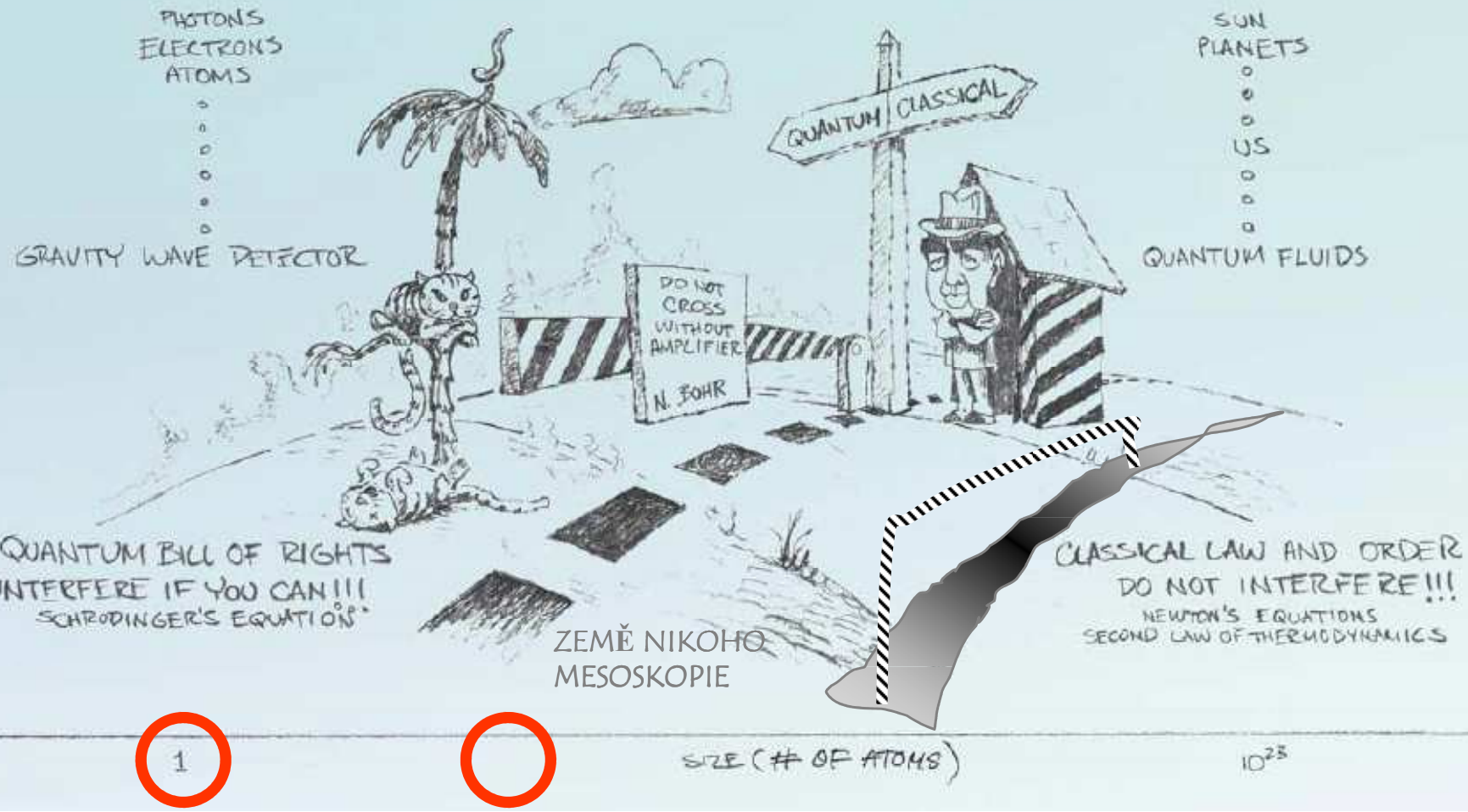
2

Postupné nenápadné přibližování ke kvantové limitě

THE BORDER TERRITORY

QUANTUM DOMAIN

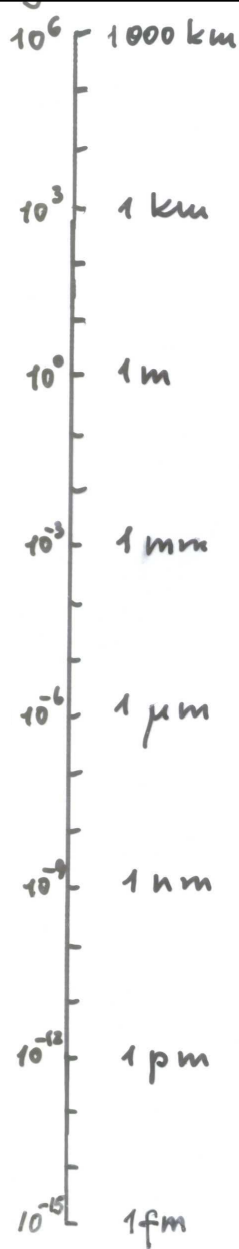
CLASSICAL DOMAIN

Kvantové objekty a úkazy v makroskopickém světě

**Ještě výrazněji:
makroskopické se nekryje s klasickým,
mikroskopické se nekryje s kvantovým**

Klasický a kvantový svět

KVANTOVÉ OBJEKTY makroskopické

teleportace přes Dunaj

supravodiče, supratekuté helium
BE kondensace v atom. oblacích
kohese a chem. vazba v látkách

meso("nano")skopické

kvantové multivrstvy, kvant. tečky,
vortexové struktury, qubity

mikroskopické

molekuly
atomy a ionty

atomová jádra

subjaderné objekty

klasický svět

mesosvět

kvantový svět

KVANTOVÉ ÚKAZY

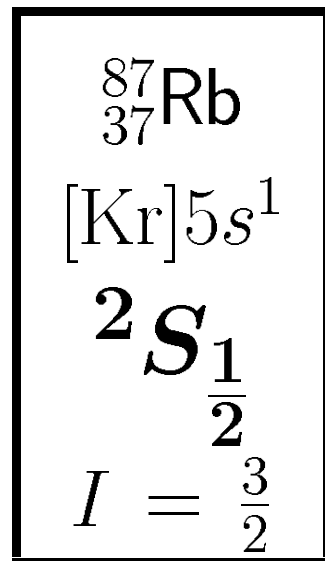
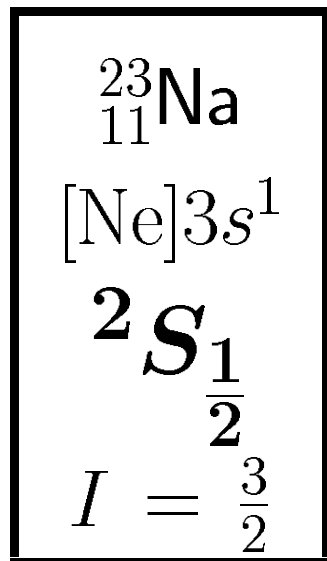
- kvantování energií
- vlnové šíření – interference, difrakce ...
- provázané stavy
- korelované chování identických částic

Bose-Einsteinova kondensace atomů v pastech

Obláček atomů (alkalických kovů) za extrémně nízkých teplot
přejde do zvláštního stavu – BE kondensátu, ve kterém
všechny atomy se pohybují naprosto shodně, koherentně a
dohromady vytvoří makroskopickou vlnovou funkci

objeveno 1995

Nobelova cena 2001

Rubidium

37 electrons   *total electron spin* $S = \frac{1}{2}$

37 protons   }
50 neutrons   } *total nuclear spin* $I = \frac{3}{2}$

total spin of the atom

$$\vec{F} = \vec{S} + \vec{I}$$

$$\overline{F} = \overline{|S - I|}, \dots, \overline{S + I} = \overline{1, 2}$$

Bose-Einsteinova kondensace atomů v pastech

Příbuzný jev – supratekutost
znám v kapalném heliu od 30tých let

PŘIBLIŽNÉ ÚDAJE KRITICKÝCH TEPLŮT

system	M	n	T_C
He liquid	4	2×10^{28}	1.47 K
Na trap	23	2×10^{20}	1.19 μ K
Rb trap	87	2×10^{17}	3.16 nK

Bose-Einsteinova kondensace atomů v pastech

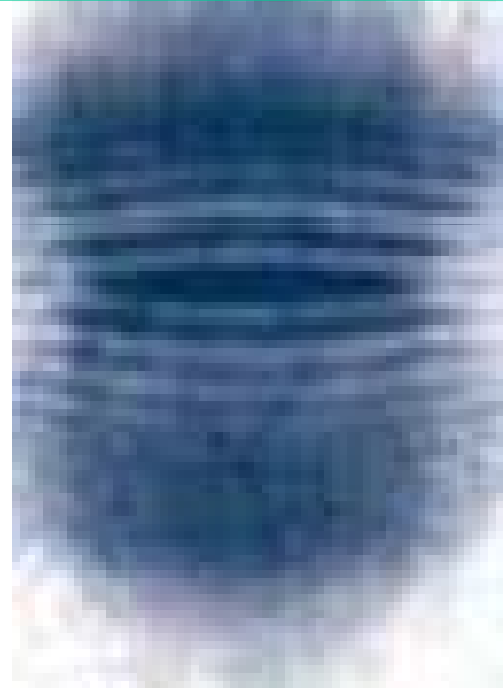
Atomy sodíku vytvářejí makroskopickou vlnovou funkci

Experimentální důkaz:

Dvě části obláčku rozdělené a opět se prolínající spolu interferují.

Vlnová délka v řádu desetin milimetru

experiment ve skupině Ketterle a spol.

Bose-Einsteinova kondensace atomů v pastech

Atomy sodíku vytvářejí makroskopickou vlnovou funkci

Experimentální důkaz:

Dvě části obláčku rozdělené a opět se prolínající spolu interferují.

Vlnová délka v řádu desetin milimetru

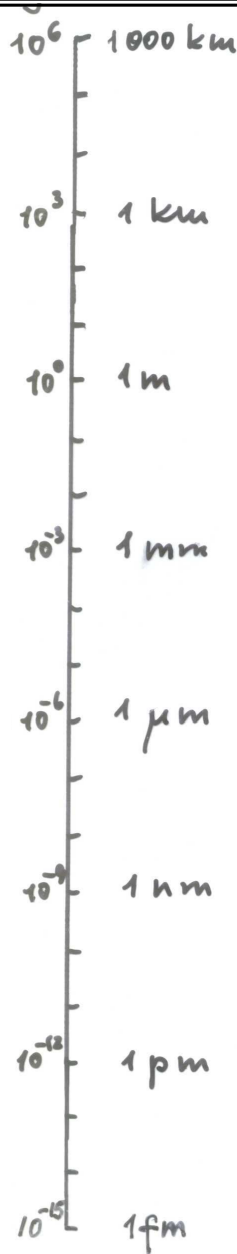
experiment ve skupině Ketterle a spol.

vlny na vodě

Klasický a kvantový svět

KVANTOVÉ OBJEKTY
makroskopické

teleportace přes Dunaj

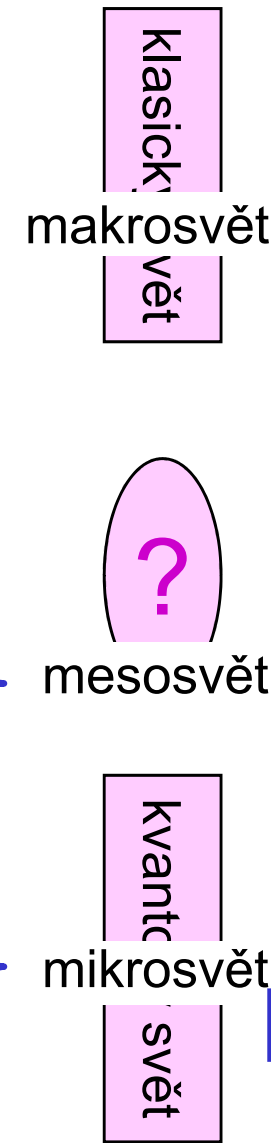
supravodiče, supratekuté helium
BE kondensace v atom. oblacích
kohese a chem. vazba v látkách

meso("nano")skopické
kvantové multivrstvy, kvant. tečky,
vortexové struktury, qubity

mikroskopické
molekuly
atomy a ionty

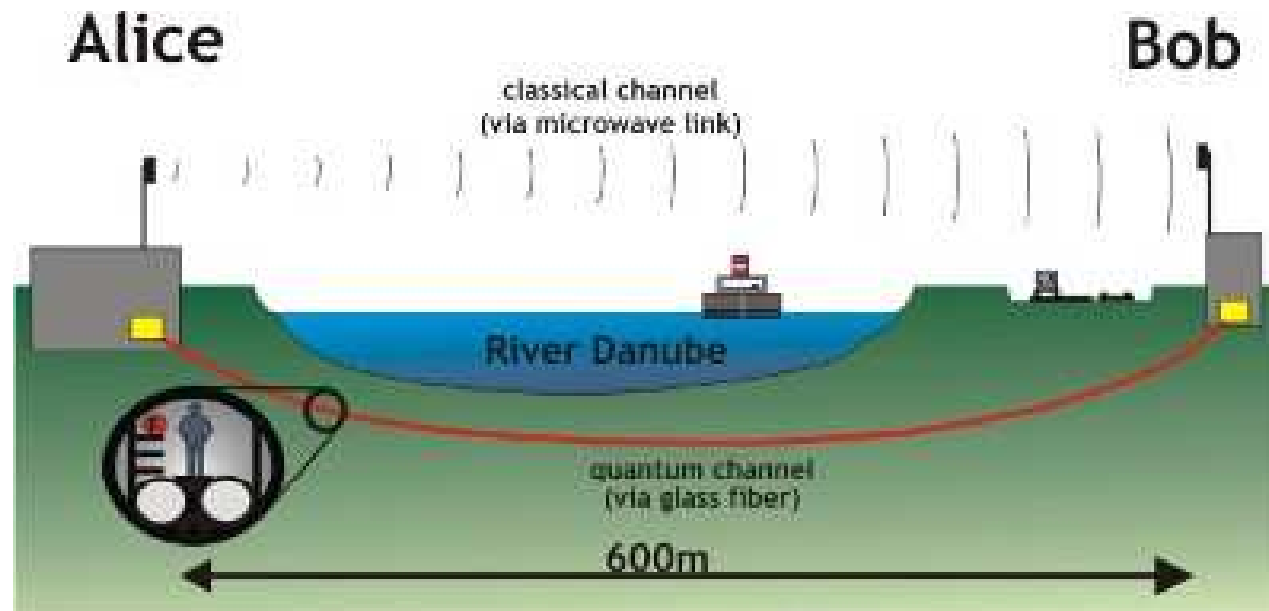
atomová jádra

subjaderné objekty

- KVANTOVÉ ÚKAZY**
- kvantování energií
  - vlnové šíření – interference, difrakce ...
  - provázané stavy
  - korelované chování identických částic

Kvantová teleportace fotonů

R. Ursin et.al: *Quantum Teleportation link across the Danube*, [Nature](#) **430**, 849 (2004)

THE BORDER TERRITORY

QUANTUM DOMAIN

CLASSICAL DOMAIN

PHOTONS
ELECTRONS
ATOMS
GRAVITY WAVE DETECTOR

SUN
PLANETS
US

PODIVNÝ
SEZNAM

KVANTOVÉ
KAPALINY

QUANTUM BILL OF RIGHTS
INTERFERE IF YOU CAN!!!
SCHRÖDINGER'S EQUATION

KVANTOVÉ PROVÁZÁNÍ

DO NOT
CROSS
WITHOUT
AMPLIFIER
N. BOHR

NO-MAN'S LAND
MESOSCOPY

CLASSICAL LAW AND ORDER
DO NOT INTERFERE!!!
NEWTON'S EQUATIONS
SECOND LAW OF THERMODYNAMICS

SIZE (# OF ATOMS)

1

10^{23}

Planckova konstanta

Samotná velikost objektů není tedy rozhodující pro jejich kvantové chování.

Obecné kritérium je spíše, jak důležitá je pro daný problém Planckova konstanta.

Planckova konstanta

$$\hbar \approx 1,05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

Planckova konstanta

$$\hbar \approx 1,05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

- hodně malé číslo
- rozměr energie $\times$ čas=akce=délka $\times$ hybnost=moment hybnosti
- Planck původně zavedl $h = 2\pi\hbar$

Planckova konstanta

$$\hbar \approx 1,05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

$$1,05457168(18) \times 10^{-34} \text{ Js}$$

CODATA recomm. value

- hodně malé číslo
- rozměr energie $\times$ čas=akce=délka $\times$ hybnost=moment hybnosti
- Planck původně zavedl $h = 2\pi\hbar$
- dnes již známo s velkou přesností

Planckova konstanta

$$\hbar \approx 1,05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

$$1,05457168(18) \times 10^{-34} \text{ Js}$$

CODATA recomm. value

- hodně malé číslo
- rozměr energie $\times$ čas=akce=délka $\times$ hybnost=moment hybnosti
- Planck původně zavedl $h = 2\pi\hbar$
- dnes již známo s velkou přesností

Více rolí Planckovy konstanty

1. V základních rovnicích $[x, p] = i\hbar$ $i\hbar\partial_t\psi = H\psi$

Planckova konstanta

$$\hbar \approx 1,05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

$$1,05457168(18) \times 10^{-34} \text{ Js}$$

CODATA recomm. value

- hodně malé číslo
- rozměr energie $\times$ čas=akce=délka $\times$ hybnost=moment hybnosti
- Planck původně zavedl $h = 2\pi\hbar$
- dnes již známo s velkou přesností

Více rolí Planckovy konstanty

1. V základních rovnicích $[x, p] = i\hbar$ $i\hbar\partial_t\psi = H\psi$

2. Jako převodní koeficient $E = \hbar\omega = h\nu$ **Planckův vztah**

Planckova konstanta

$$\hbar \approx 1,05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

$$1,05457168(18) \times 10^{-34} \text{ Js}$$

CODATA recomm. value

- hodně malé číslo
- rozměr energie $\times$ čas=akce=délka $\times$ hybnost=moment hybnosti
- Planck původně zavedl $h = 2\pi\hbar$
- dnes již známo s velkou přesností

Více rolí Planckovy konstanty

1. V základních rovnicích $[x, p] = i\hbar$ $i\hbar\partial_t\psi = H\psi$

2. Jako převodní koeficient $E = \hbar\omega = h\nu$

Planckův vztah

3. Jako charakteristická mezní veličina $\Delta x \cdot \Delta p \geq \hbar$

relace neurčitosti

Planckova konstanta

$$\hbar \approx 1,05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

$$1,05457168(18) \times 10^{-34} \text{ Js}$$

CODATA recomm. value

- hodně malé číslo
- rozměr energie $\times$ čas=akce=délka $\times$ hybnost=moment hybnosti
- Planck původně zavedl $h = 2\pi\hbar$
- dnes již známo s velkou přesností

Více rolí Planckovy konstanty

1. ~~V základních rovnicích~~ $[x, p] = i\hbar$ $i\hbar\partial_t\psi = H\psi$

2. Jako převodní koeficient $E = \hbar\omega = h\nu$

Planckův vztah

3. Jako charakteristická mezní veličina $\Delta x \cdot \Delta p \geq \hbar$

relace neurčitosti

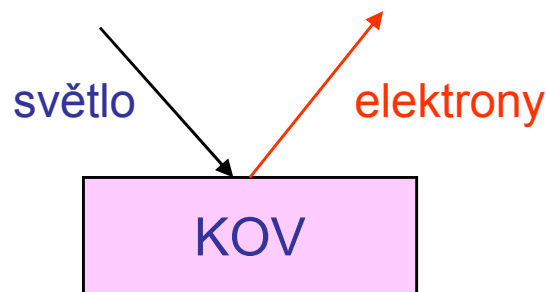
2. Planckova konstanta jako převodní koeficient

$$E = \hbar\omega = h\nu \quad \text{Planckův vztah}$$

Překlad mezi jazyky dvou teorií ... most C $\leftrightarrow$ Q

„Světlo o frekvenci ν je tvořeno fotony o energii E “

Tak uvažoval Einstein při vysvětlení **fotoefektu**

elektrony vyletují jen pro $\nu > \nu_0$

Důvod: $h\nu_0 \equiv W$ je **výstupní práce elektronu**

foton musí mít energii větší, aby ho vyrval.

Einstein 1905 ... NP

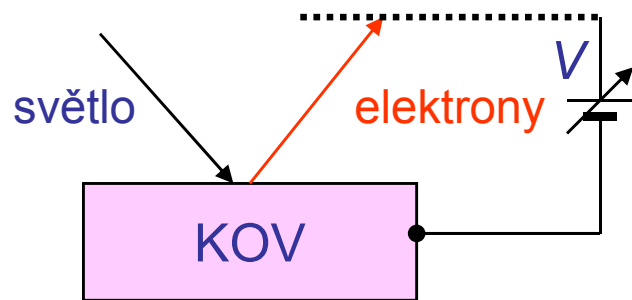
2. Planckova konstanta jako převodní koeficient

$$E = \hbar\omega = h\nu \quad \text{Planckův vztah}$$

Překlad mezi jazyky dvou teorií ... most C $\leftrightarrow$ Q

„**Světlo o frekvenci ν je tvořeno fotony o energii E** “

Tak uvažoval Einstein při vysvětlení **fotoefektu**

elektrony vyletují jen pro $\nu > \nu_0$

Důvod: $h\nu_0 \equiv W$ je **výstupní práce elektronu**

foton musí mít energii větší, aby ho vyrval.

Einstein 1905 ... NP

Experiment zejména Lenard ... NP

Určení energie elektronu ... brzdňý potenciál

$$E_{\text{kin}} = h\nu - W = e \cdot V$$

elektronvolt

Odbočka: děsivé hodnoty a šikovní jednotky

Uvažme, že

$$m_e = 9.11 \times 10^{-31} \text{ kg}$$

$$e = 1.60 \times 10^{-19} \text{ C}$$

$$\hbar = 1.05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

Je rozumné si zavést jednotky atomistice přiměřené.
Např. (v rámci zákonné soustavy SI)

nm, eV, fs

1 eV je energie, kterou elementární náboj získá při
průchodu potenciálním rozdílem 1 V,

$$1 \text{ eV} = 1.60 \times 10^{-19} \text{ J}$$

Pak vyjde neobyčejně šikovně

$$\hbar = 0.66 \text{ eVfs}$$

$$m_e = 5.7 \text{ eVfs}^2 \text{nm}^{-2}$$

Odbočka: děsivé hodnoty a šikovní jednotky

Uvažme, že

$$m_e = 9.11 \times 10^{-31} \text{ kg}$$

$$e = 1.60 \times 10^{-19} \text{ C}$$

$$\hbar = 1.05 \times 10^{-34} \text{ Js}$$

Je rozumné si zavést jednotky atomistice přiměřené.
Např. (v rámci zákonné soustavy SI)

nm, eV, fs

1 eV je energie, kterou elementární náboj získá při
průchodu potenciálním rozdílem 1 V,

$$1 \text{ eV} = 1.60 \times 10^{-19} \text{ J}$$

Pak vyjde neobyčejně šikovně

$$\hbar = 0.66 \text{ eVfs}$$

$$m_e = 5.7 \text{ eVfs}^2 \text{nm}^{-2}$$

Ještě lepší je přejít k **přirozeným jednotkám**

$$m_e = e = \hbar = 1 \text{ ... za chvíli}$$

3. Planckova konstanta jako hraniční hodnota

$$\Delta x \cdot \Delta p \geq \hbar \quad \text{relace neurčitosti}$$

Propojíme prostorovou rozlehlost L a energii E vázaného stavu částice o hmotnosti m ... *kriterium superkvantového režimu*

1. krok kinetická energie částice ve vázaném stavu (v potenciál. jámě)

$$mE_{\text{kin}} \approx (\Delta p)^2$$

energie kvant. fluktuací

2. krok odhad z relace neurčitosti

$$\Delta p \approx \frac{\hbar}{\Delta x} \approx \frac{\hbar}{L}$$

3. krok kinetická a celková energie stejného řádu

$$m \cdot E \cdot L^2 \approx \hbar^2$$

3. Planckova konstanta jako hraniční hodnota

$$\Delta x \cdot \Delta p \geq \hbar \quad \text{relace neurčitosti}$$

Propojíme prostorovou rozlehlost L a energii E vázaného stavu částice o hmotnosti m ... *kriterium superkvantového režimu*

1. krok kinetická energie částice ve vázaném stavu (v potenciál. jámě)

$$mE_{\text{kin}} \approx (\Delta p)^2$$

energie kvant. fluktuací

2. krok odhad z relace neurčitosti

$$\Delta p \approx \frac{\hbar}{\Delta x} \approx \frac{\hbar}{L}$$

3. krok kinetická a celková energie stejného řádu

$$m \cdot E \cdot L^2 \approx \hbar^2$$

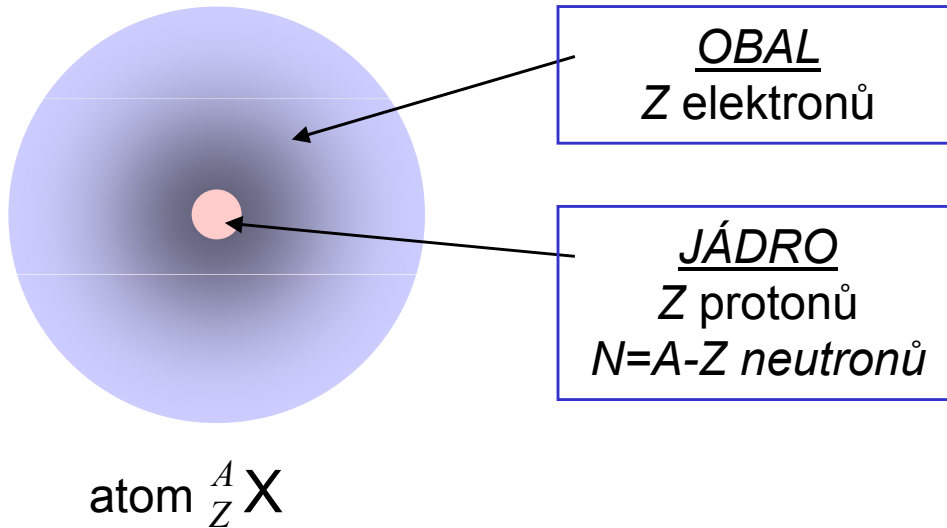
zkusíme pro atomy

Velikost atomů

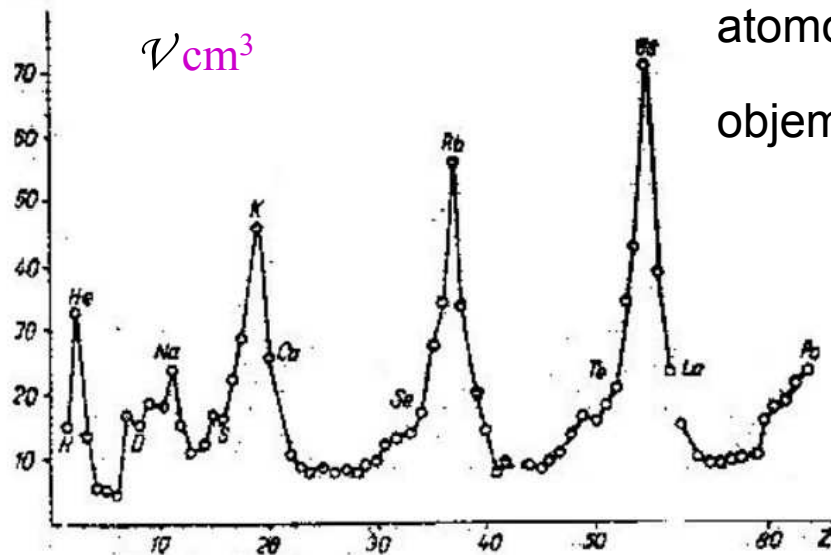
Jaké jsou empirické údaje o velikosti atomů

Jaké jsou teoretické důvody pro tyto údaje

Opakování o atomech

náboj jádra	$Q = Z e $
hmotnost atomu	$M \sim A \text{ u}$
poloměr jádra	$R = r_0 A^{1/3}$
	$r_0 = 1,2 \times 10^{-15} \text{ m}$

atomový objem = rel. at. hmotnost $\text{g} / 10^3 \times$ hustota
 objem na atom = atomový objem / Avogadr. číslo

$$V = 10^{-3} M / \rho$$

$$r = \left(\frac{3}{4\pi} \times V / N_A \right)^{1/3}$$

... odhad z empirických dat

Obr. 4. Závislost atomového objemu na atomovém čísle

Odhad ionizační energie atomu z relace neurčitosti

$$m \cdot E \cdot L^2 \approx \hbar^2$$

použijeme našich jednotek nm, eV, fs

$$\frac{\hbar^2}{m_e} = \frac{0,66^2}{5,7} \approx 0.076$$

Empirické poloměry atomů mají hodnoty v řádu 0,1 nm (1Å)

Energie valenčních elektronů v atomech pak vycházejí v řádu eV

Odhad ionizační energie atomu z relace neurčitosti

$$m \cdot E \cdot L^2 \approx \hbar^2$$

použijeme našich jednotek nm, eV, fs

$$\frac{\hbar^2}{m_e} = \frac{0,66^2}{5,7} \approx 0.076$$

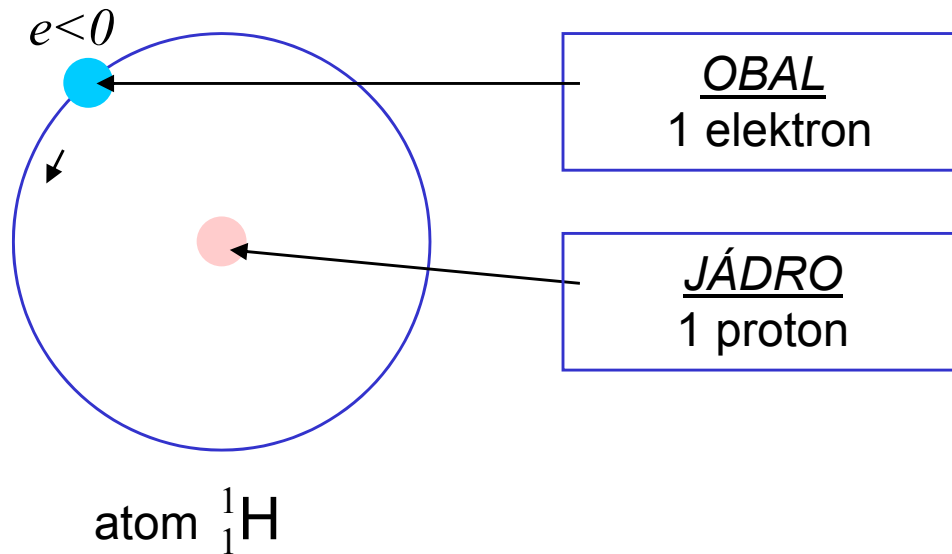
Poloměry atomů vycházejí v řádu 0,1 nm (1Å)

Energie valenčních elektronů v atomech vycházejí v řádu eV

v tabulkách lze ověřit, že je to
správný odhad

Semiklasický popis atomu vodíku podle Bohra

náboj jádra	$Q = e $
hmotnost atomu	$M \sim u \gg m_e$
poloměr jádra	$R = r_0 \ll r$
	$r_0 = 1,2 \times 10^{-15} \text{ m}$

- Elektron obíhá rychlostí v kolem nehybného jádra. Má hybnost $p = m_e v$, moment hybnosti $m_e v r$, odstředivá síla je $m_e v^2/r$ ... všechno klasické
- Přitahován je coulombickou silou

$$\frac{e^2}{4\pi\epsilon_0} \cdot \frac{1}{r^2} \equiv \frac{e'^2}{r^2}$$

- Připojeno je kvantování, prostřednictvím *kvanta akce*, Planckovy konstanty $\hbar$.
- Veličina ke kvantování vhodná má rozměr akce. To je právě moment hybnosti.

Bohrova teorie vodíku

- Dvě podmínky pro Bohrov poloměr a Hartreeho energii

odstř. síla = dostř. síla

$$\frac{m_e v^2}{r} = \frac{e'^2}{r^2}$$

Klasická podmínka

kvantování momentu hybnosti

$$m_e r v = k \cdot \hbar, \quad k = 1, 2, \dots$$

Kvantová podmínka

- Výsledek

$$r_k = a_0 \cdot k^2, \quad E_k = -\frac{1}{2} E_0 \cdot k^{-2}$$

Bohrov poloměr
0,053 nm

$$a_0 = \frac{\hbar^2}{m_e e'^2},$$

$$E_0 = \frac{m_e e'^4}{\hbar^2}$$

Hartreeho energie
27,2 eV

Bohrova teorie vodíku

- Dvě podmínky pro Bohrov poloměr a Hartreeho energii

odstř. síla = dostř. síla

$$\frac{m_e v^2}{r} = \frac{e'^2}{r^2}$$

Klasická podmínka

kvantování momentu hybnosti

$$m_e r v = k \cdot \hbar, \quad k = 1, 2, \dots$$

Kvantová podmínka

- Výsledek

$$r_k = a_0 \cdot k^2, \quad E_k = -\frac{1}{2} E_0 \cdot k^{-2}$$

Bohrov poloměr
0,053 nm

$$a_0 = \frac{\hbar^2}{m_e e'^2},$$

$$E_0 = \frac{m_e e'^4}{\hbar^2}$$

Hartreeho energie
27,2 eV

2x ionizační energie vodíku

Bohrova teorie vodíku

- Dvě podmínky pro Bohrov poloměr a Hartreeho energii

$$m_e v^2 = e^2 / r$$

Klasická podmínka

o tyto výpočty nejde, důležité je podívat se na výsledek který je exaktní

kvantování

nka

- Výsledek

$$r_k = a_0 \cdot k^2, \quad E_k = -\frac{1}{2} E_0 \cdot k^{-2}$$

Bohrov poloměr
0,053 nm

$$a_0 = \frac{\hbar^2}{m_e e^2}$$

$$E_0 = \frac{m_e e^4}{\hbar^2}$$

Hartreeho energie
27,2 eV

Bohrova teorie vodíku

- Dvě podmínky pro Bohrov poloměr a Hartreeho energii

$$m_e v^2 = e^2 / r$$

Klasická podmínka

o tyto výpočty nejde, důležité je podívat se na výsledek který je exaktní

kvantování

hka

- Výsledek

$$r_k = a_0 \cdot k^2, \quad E_k = -\frac{1}{2} E_0 \cdot k^{-2}$$

Bohrov poloměr
0,053 nm

$$a_0 = \frac{\hbar^2}{m_e e'^2}$$

$$E_0 = \frac{m_e e'^4}{\hbar^2}$$

Hartreeho energie
27,2 eV

$$E_0 = \frac{\hbar^2}{m_e a_0^2}$$

shoduje se s odhadem
z relací neurčitosti

Bohrova teorie vodíku

- Dvě podmínky pro Bohrov poloměr a Hartreeho energii

$$m_e v^2 = e^2 / r$$

Klasická podmínka

o tyto výpočty nejde, důležité je podívat se na výsledek který je exaktní

kvantování

hka

- Výsledek

$$r_k = a_0 \cdot k^2, \quad E_k = -\frac{1}{2} E_0 \cdot k^{-2}$$

Bohrov poloměr
0,053 nm

$$a_0 = \frac{\hbar^2}{m_e e'^2}$$

$$E_0 = \frac{m_e e'^4}{\hbar^2}$$

Hartreeho energie
27,2 eV

$$E_0 = \frac{\hbar^2}{m_e a_0^2}$$

shoduje se s odhadem
z relací neurčitosti

Přirozené jednotky

Rozměrové úvahy a zavedení
přirozených jednotek

jsou založeny na víře (dobře již osvědčené), že
rozměrová úvaha vede k výsledku, který se od
přesného liší jen numerickým faktorem v řádu
jednotek

Tři klíčové teorie (pro atomární systémy)

Nepůjdeme-li na sub-atomární úroveň,
jsou pro popis fyzikálního světa klíčové **tři teorie**
a ty mají jako svůj symbol **tři universální konstanty**

G Klasická mechanika a teorie gravitace

Gravitační zákon

$$F = -\frac{Gm_1m_2}{r_{12}^2}$$

Tři klíčové teorie (pro atomární systémy)

Nepůjdeme-li na sub-atomární úroveň,
jsou pro popis fyzikálního světa klíčové **tři teorie**
a ty mají jako svůj symbol **tři universální konstanty**

G Klasická mechanika a teorie gravitace

c Teorie elektromagnetického pole
Maxwellovy rovnice, vlnová rovnice

$$\partial_{tt}\mathbf{E} - c^2 \Delta \mathbf{E} = \mathbf{0}$$

Tři klíčové teorie (pro atomární systémy)

Nepůjdeme-li na sub-atomární úroveň,
jsou pro popis fyzikálního světa klíčové **tři teorie**
a ty mají jako svůj symbol **tři universální konstanty**

G Klasická mechanika a teorie gravitace

c Teorie elektromagnetického pole

ħ Kvantová teorie
Komutační relace, Schrödingerova rovnice

$$[x, p] = i\hbar$$

$$i\hbar\partial_t\psi = H\psi$$

Tři klíčové teorie (pro atomární systémy)

Nepůjdeme-li na sub-atomární úroveň,
jsou pro popis fyzikálního světa klíčové **tři teorie**
a ty mají jako svůj symbol **tři universální konstanty**

G Klasická mechanika a teorie gravitace

c Teorie elektromagnetického pole

ħ Kvantová teorie
Komutační relace, Schrödingerova rovnice

$$[x, p] = i\hbar$$

$$i\hbar\partial_t\psi = H\psi$$

O této trojici za chvíli více

Další universální konstanty

Jiný typ universálních konstant – charakteristiky částic

		elektron	proton	
vlastnosti částic	náboje	elektrické	$-e$	$+e$
		gravitační	m_e	m_p
	hmotnosti		m_e	m_p

SOUHRN -- ATOMOVÁ FYSIKA

univ. konstanty	G	c	$\hbar$	e'^2	m_e	m_p
			$\frac{h}{2\pi}$	$\frac{e^2}{4\pi\epsilon_0}$		
bezrozměrné kombinace				$\alpha = \frac{e'^2}{\hbar c}$	$\frac{m_p}{m_e}$	$\alpha_p = \frac{Gm_p^2}{\hbar c}$

Přirozené jednotky ve fyzice

Přirozené soustavy jednotek závisejí na výběru fundamentálních konstant

jednotky	G	c	$\hbar$	e'^2	m_e	m_p	hodí se v
Planckovy	•	•	•				kvantové gravitaci
relativistické		•	•		(•	•)	kvantové elektrodynamice
atomové			•	•	•		atomové fyzice

Atomové přirozené jednotky

Jsou nejvhodnější pro atomární soustavy
... relativní jednotky, kde
jeden elektron, jeden proton, jeden atom vodíku
slouží jako etalon

Atomové přirozené jednotky

Přirozené soustavy jednotek závisejí na výběru fundamentálních konstant

jednotky	G	c	$\hbar$	e'^2	m_e	m_p	hodí se v
Planckovy	•	•	•				kvantové gravitaci
relativistické		•	•		(•	•)	kvantové elektrodynamice
atomové			•	•	•		atomové fyzice

Atomové jednotky

Atomové přirozené jednotky

Přirozené soustavy jednotek závisejí na výběru fundamentálních konstant

jednotky	G	c	$\hbar$	e'^2	m_e	m_p	hodí se v
Planckovy	•	•	•				kvantové gravitaci
relativistické		•	•		(•	•)	kvantové elektrodynamice
atomové			•	•	•		atomové fyzice

Atomové jednotky

- Inspirace od *Bohra*(1913) **Rozměrová úvaha → relevantní veličiny**

Atomové přirozené jednotky

Přirozené soustavy jednotek závisejí na výběru fundamentálních konstant

jednotky	G	c	$\hbar$	e'^2	m_e	m_p	hodí se v
Planckovy	•	•	•				kvantové gravitaci
relativistické		•	•		(•)	(•)	kvantové elektrodynamice
atomové			•	•	•		atomové fyzice

Atomové jednotky

- Inspirace od *Bohra*(1913) **Rozměrová úvaha → relevantní veličiny**
- Dvě podmínky pro Bohrov poloměr a Hartreeho energii
(rozměrové kombinace ... kinetická energie a Coulomb. potenciál. energie)

$$E_0 = \frac{\hbar^2}{m_e a_0^2}, \quad E_0 = \frac{e'^2}{a_0}$$

Atomové přirozené jednotky

Přirozené soustavy jednotek závisejí na výběru fundamentálních konstant

jednotky	G	c	$\hbar$	e'^2	m_e	m_p	hodí se v
Planckovy	•	•	•				kvantové gravitaci
relativistické		•	•		(•)	(•)	kvantové elektrodynamice
atomové			•	•	•		atomové fyzice

Atomové jednotky

- Inspirace od *Bohra*(1913) **Rozměrová úvaha** → **relevantní veličiny**
- Dvě podmínky pro Bohrovův poloměr a Hartreeho energii
(rozměrové kombinace ... kinetická energie a Coulomb. potenciál. energie)

$$E_0 = \frac{\hbar^2}{m_e a_0^2}, \quad E_0 = \frac{e'^2}{a_0}$$

- Výsledek

$$a_0 = \frac{\hbar^2}{m_e e'^2}, \quad E_0 = \frac{m_e e'^4}{\hbar^2}$$

v plné shodě s
Bohrovou teorií

Planckovy přirozené jednotky

Byly první a zdály se hodně divné,
ale ...

Planckovy "přirozené" jednotky

Přirozené soustavy jednotek závisejí na výběru fundamentálních konstant

jednotky	G	c	$\hbar$	e'^2	m_e	m_p	hodí se v
Planckovy	•	•	•				kvantové gravitaci
relativistické		•	•		(•)	(•)	kvantové elektrodynamice
atomové			•	•	•		atomové fyzice

Planckovy jednotky

- Sestavíme veličiny o rozměru **délka, hmotnost, čas**
- To jsou Planckovy jednotky, historicky první, jak je navrhl 1899, sotva svou konstantu zavedl, ještě bez dnešní interpretace
- Hodnoty Planckových jednotek jsou poněkud zarážející

$$l_P = (\hbar G / c^3)^{\frac{1}{2}} = 1.6 \times 10^{-35} \text{ m}$$

$$m_P = (\hbar c / G)^{\frac{1}{2}} = 2.2 \times 10^{-8} \text{ kg}$$

$$t_P = (\hbar G / c^5)^{\frac{1}{2}} = 5.4 \times 10^{-44} \text{ s}$$

Hlubší pohled na Planckovu volbu: ($c\hbar G$) schéma

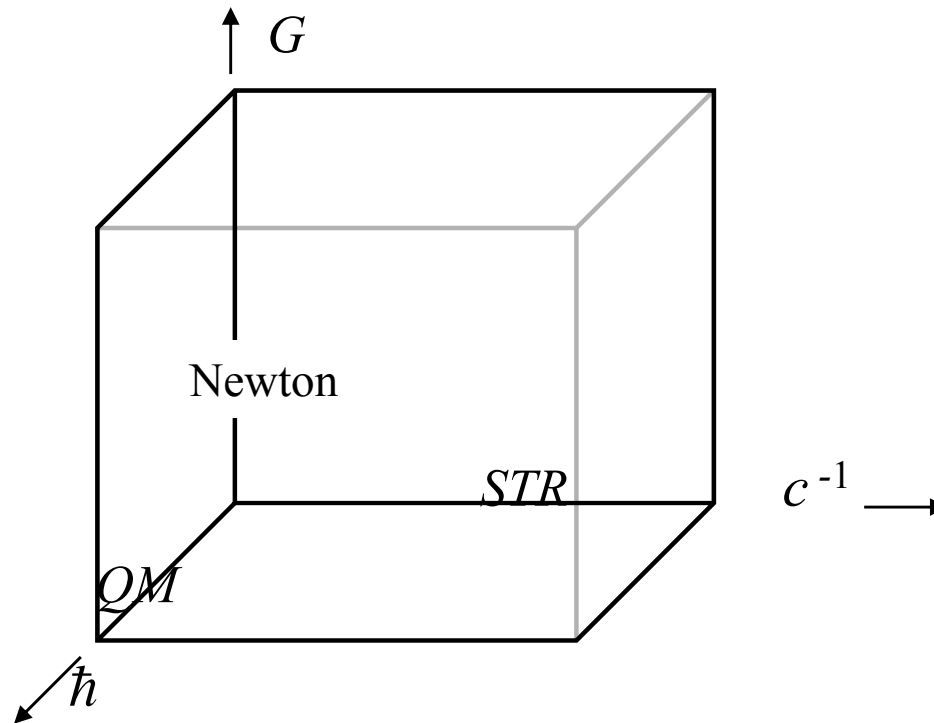
V atomové fyzice jsou jádra neměnná tělíska (téměř).

Působí dvě universální interakce: gravitační a elektromagnetická

Podmínky jejich působení lze znázornit v ($c\hbar G$) schématu, které má Newtonův svět v počátku, tři hlavní teorie na osách.

Příklad: STR je důležitá, jestliže typická rychlost $v \approx c, v/c \approx 1$, atd.

U atomové fyziky je gravitace slabá (Newtonova), jedná se o kvasirelativistickou limitu, zato **kvantové efekty jsou započteny plně**.

Hlubší pohled na Planckovu volbu: ($c\hbar G$) schéma

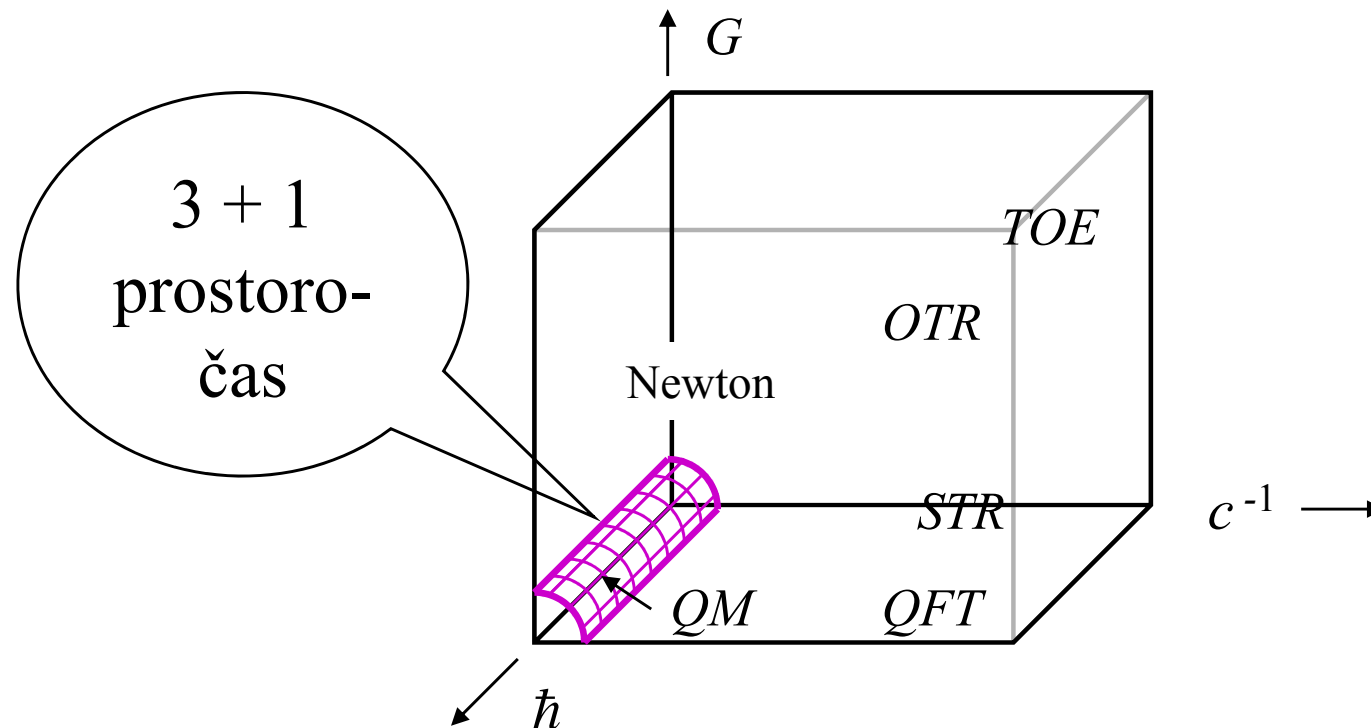
V atomové fyzice jsou jádra neměnná tělíska (téměř).

Působí dvě universální interakce: gravitační a elektromagnetická

Podmínky jejich působení lze znázornit v ($c\hbar G$) schématu, které má Newtonův svět v počátku, tři hlavní teorie na osách.

Příklad: STR je důležitá, jestliže typická rychlost $v \approx c, v/c \approx 1$, atd.

U atomové fyziky je gravitace slabá (Newtonova), jedná se o kvasirelativistickou limitu, zato **kvantové efekty jsou započteny plně**.

Bičákov diagram

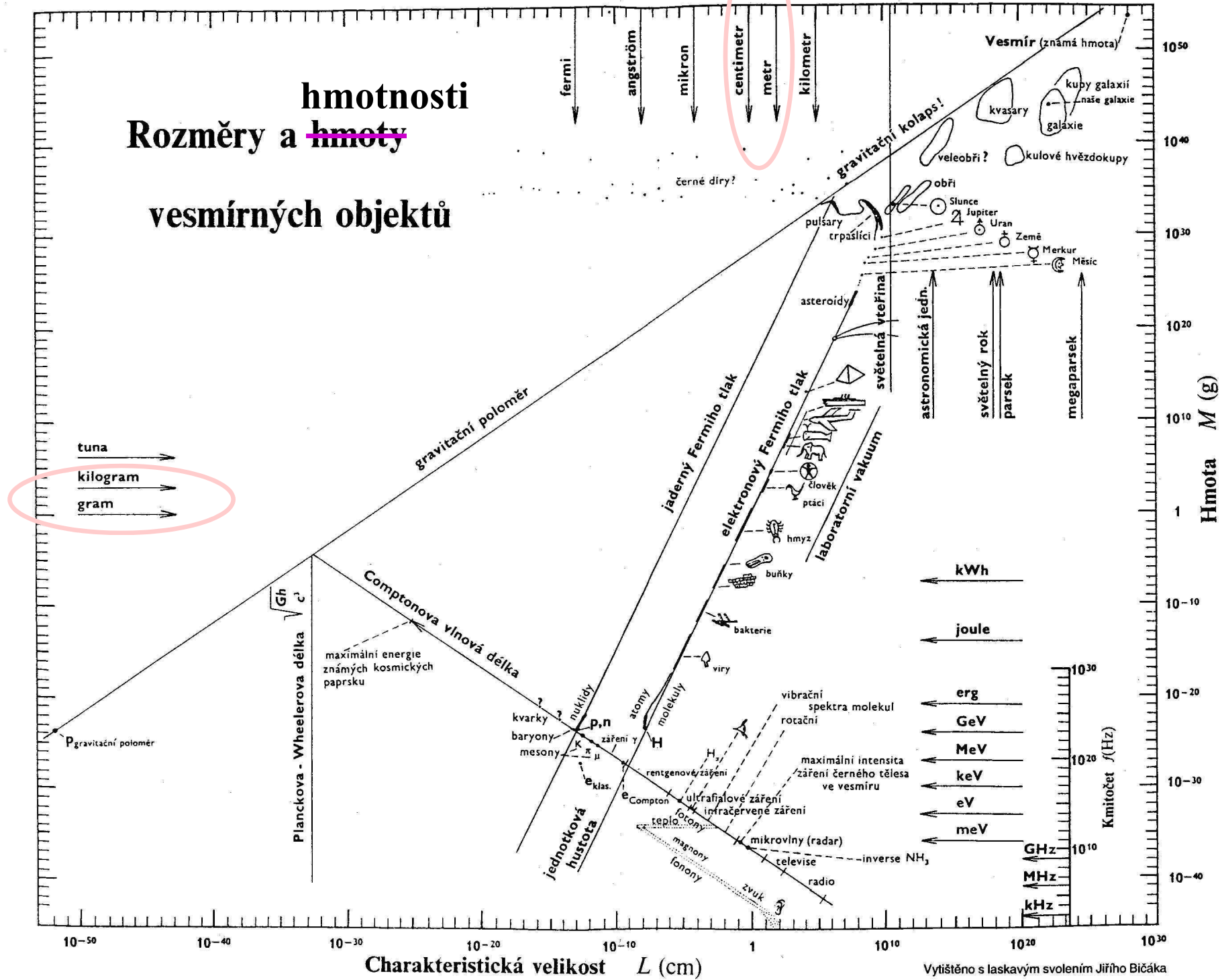
Zveřejněný již před mnoha lety ve
Žlutém časopisu (Čs. čas. fys.)
mírně zastaralý,
ale stále inspirující.

My se podíváme z hledisek důležitých pro
atomistiku

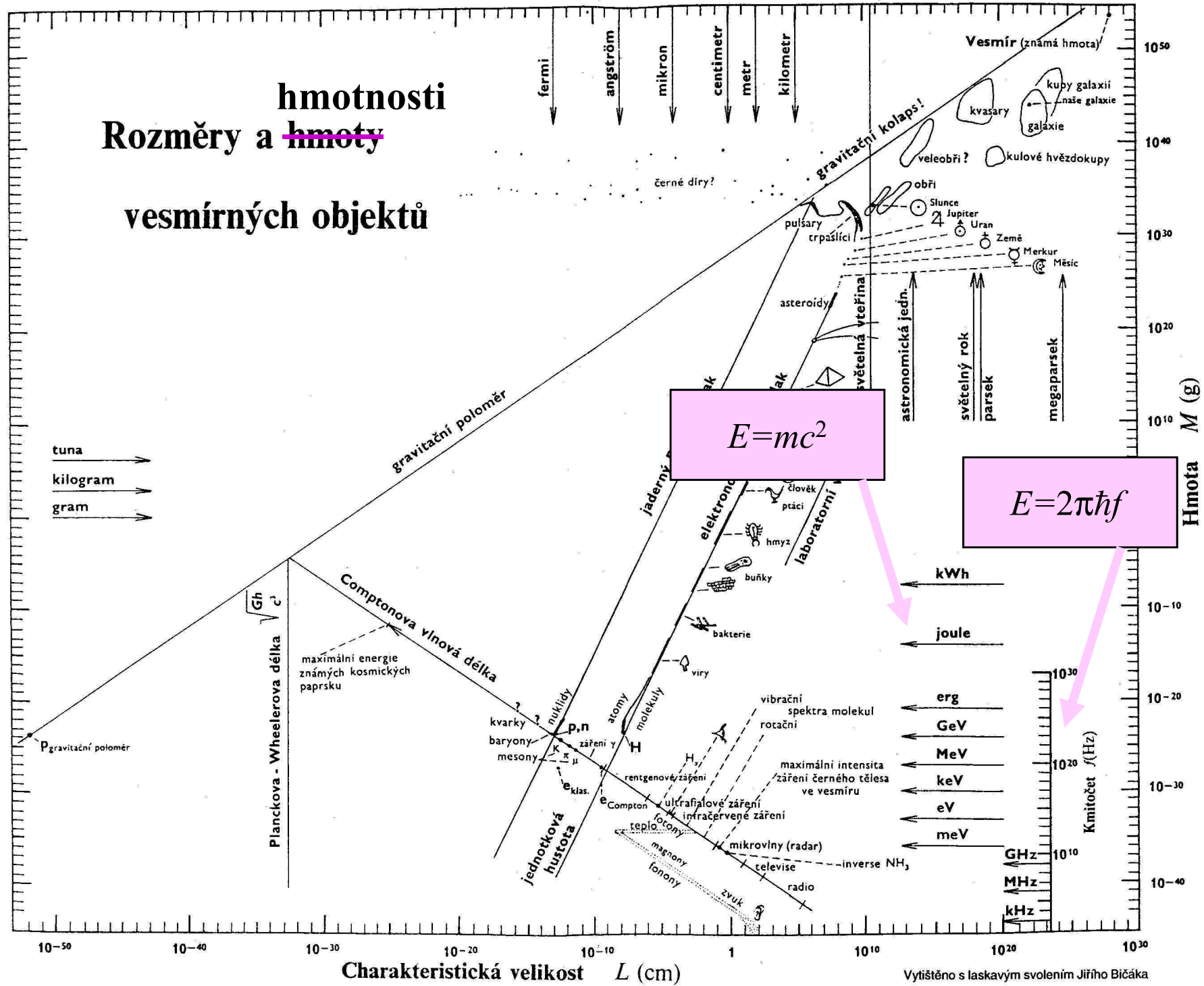

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~ vesmírných objektů

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~ vesmírných objektů

Vytlačeno s laskavým svolením Jiřího Bičáka

Dvojlogaritmické měřítko

$$Y = K \cdot X^{\alpha}$$

se zobrazí jako

$$\log Y = \log K + \alpha \cdot \log X$$

Dvojlogaritmické měřítko

$$Y = K \cdot X^{\alpha}$$

se zobrazí jako

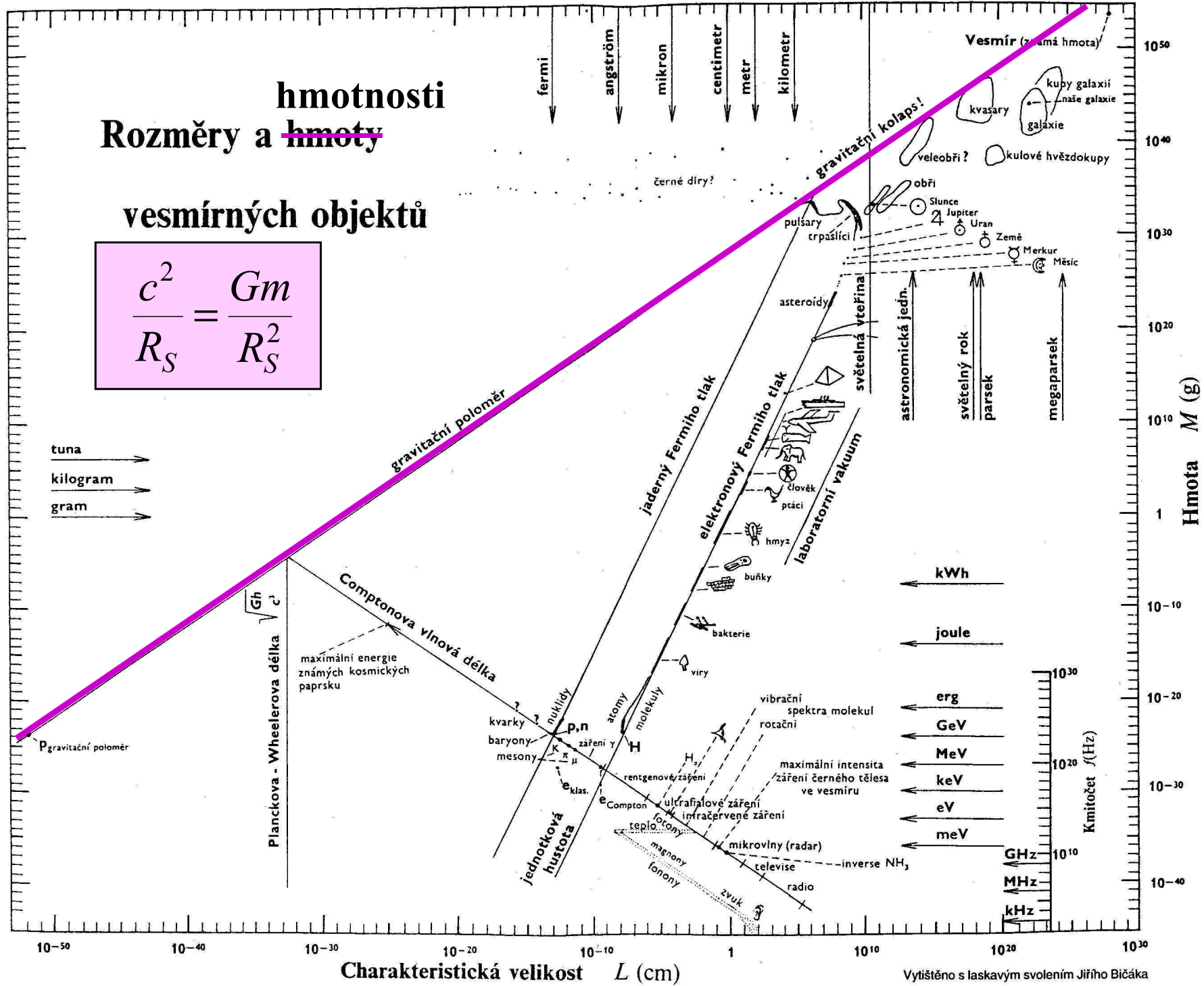
$$\log Y = \log K + \alpha \cdot \log X$$

Krásné, ale ošidné:

logaritmus se mění pomalu

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~ vesmírných objektů

$$\frac{c^2}{R_S} = \frac{Gm}{R_S^2}$$

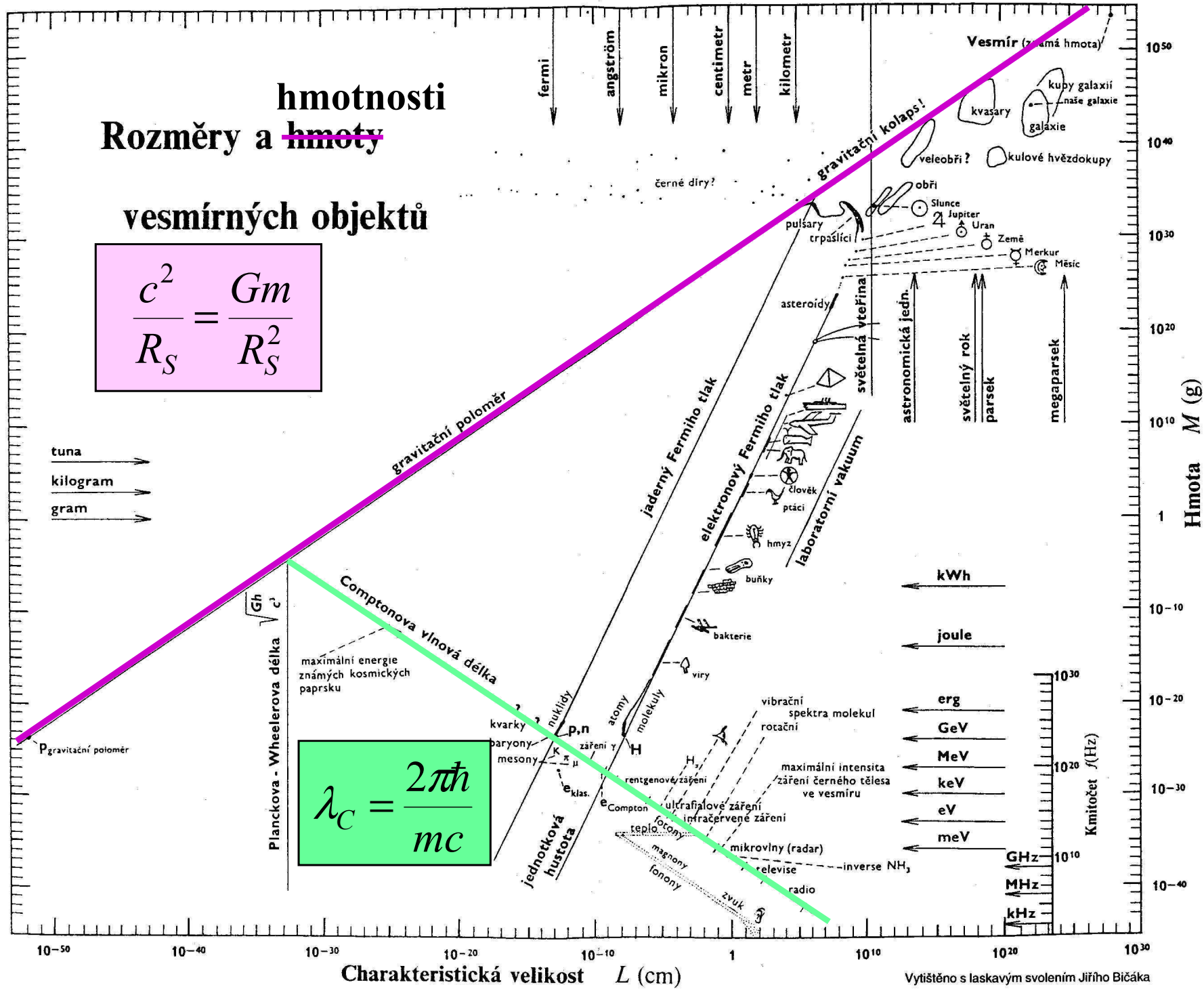
Vytlačeno s laskavým svolením Jiřího Bičáka

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~ vesmírných objektů

$$\frac{c^2}{R_S} = \frac{Gm}{R_S^2}$$

tuna
kilogram
gram

$$\lambda_c = \frac{2\pi\hbar}{mc}$$

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~

vesmírných objektů

$$\frac{c^2}{R_S} = \frac{Gm}{R_S^2}$$

tuna
kilogram
gram

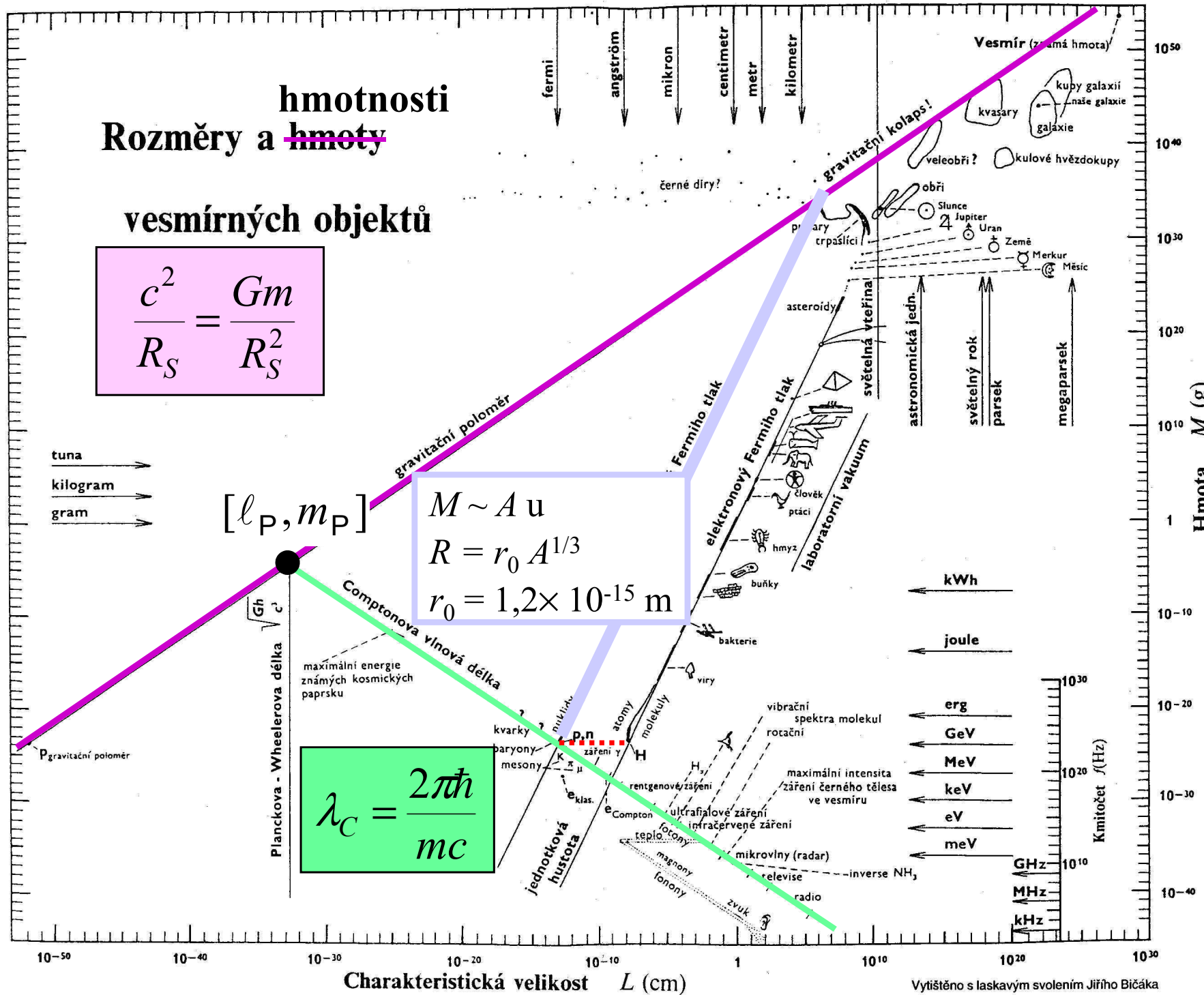
$[l_P, m_P]$

$$M \sim A u$$

$$R = r_0 A^{1/3}$$

$$r_0 = 1,2 \times 10^{-15} \text{ m}$$

$$\lambda_C = \frac{2\pi\hbar}{mc}$$

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~ vesmírných objektů

$$\frac{c^2}{R_S} = \frac{Gm}{R_S^2}$$

tuna
kilogram
gram

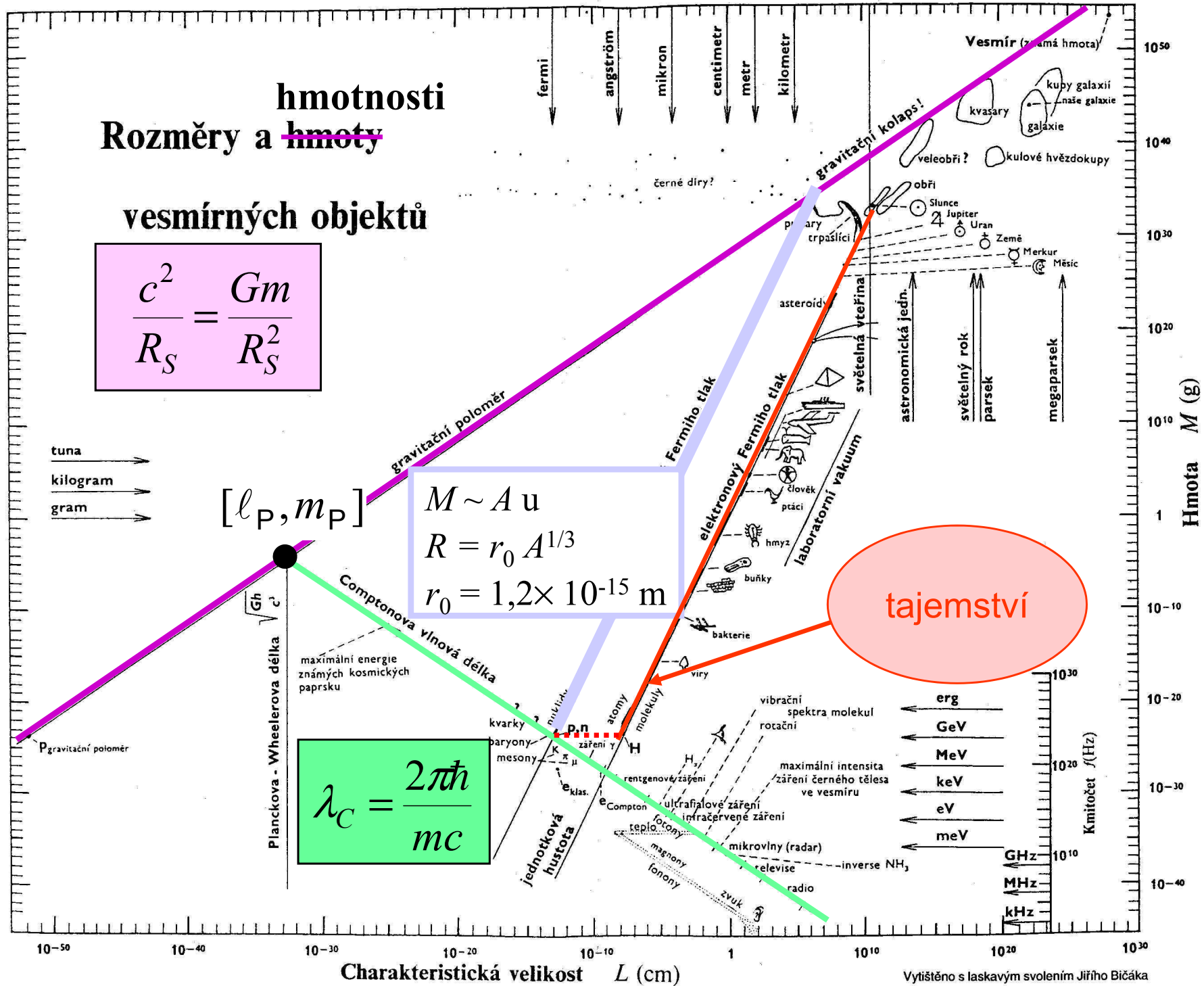
$[l_P, m_P]$

$$M \sim A u$$

$$R = r_0 A^{1/3}$$

$$r_0 = 1,2 \times 10^{-15} \text{ m}$$

$$\lambda_C = \frac{2\pi\hbar}{mc}$$

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~ vesmírných objektů

$$\frac{c^2}{R_S} = \frac{Gm}{R_S^2}$$

tuna
kilogram
gram

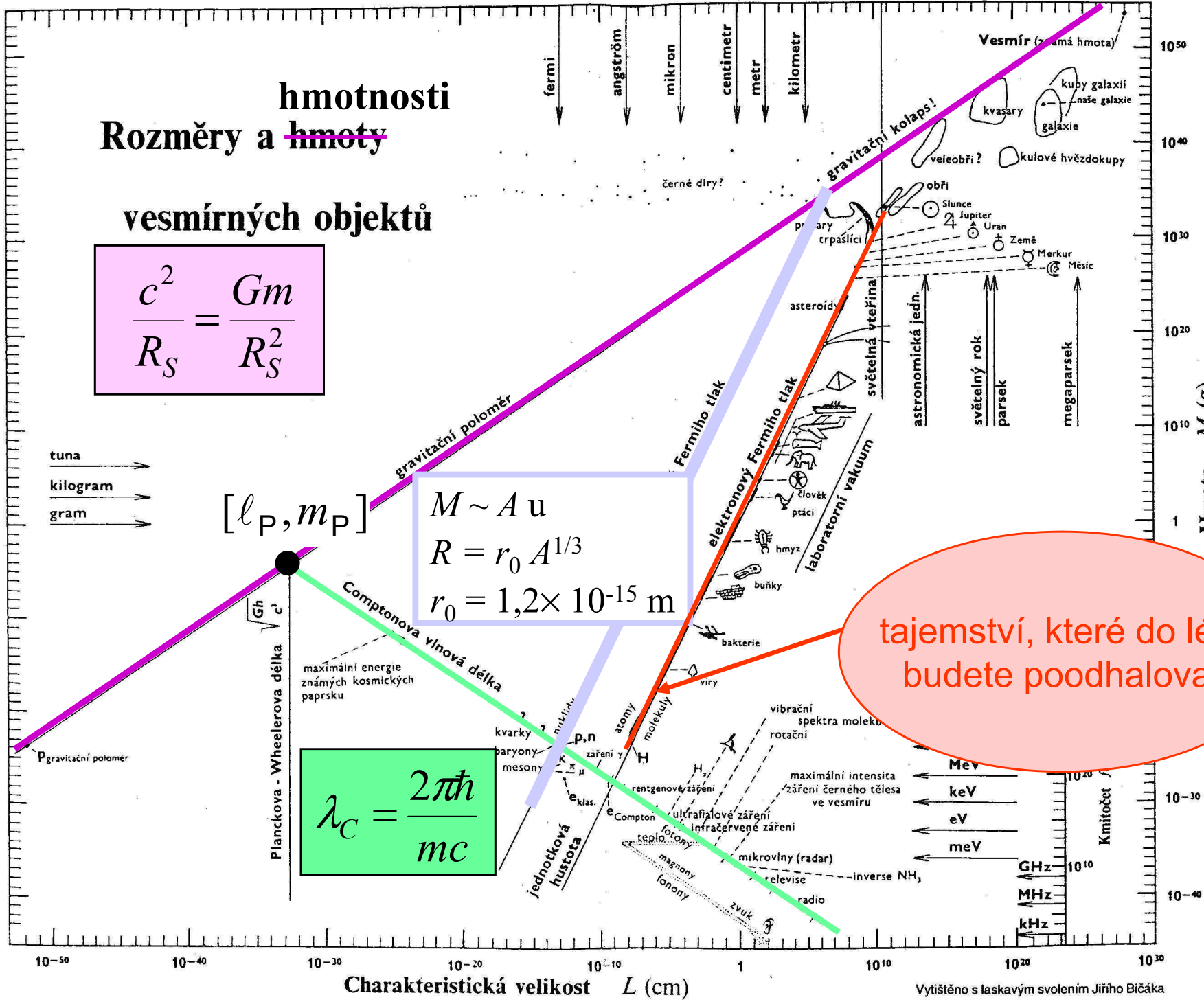
$[l_P, m_P]$

$$M \sim A u$$

$$R = r_0 A^{1/3}$$

$$r_0 = 1,2 \times 10^{-15} \text{ m}$$

$$\lambda_C = \frac{2\pi\hbar}{mc}$$

tajemství, které do léta
budete poodhalovat

hmotnosti Rozměry a ~~hmoty~~ vesmírných objektů

$$\frac{c^2}{R_S} = \frac{Gm}{R_S^2}$$

tuna
kilogram
gram

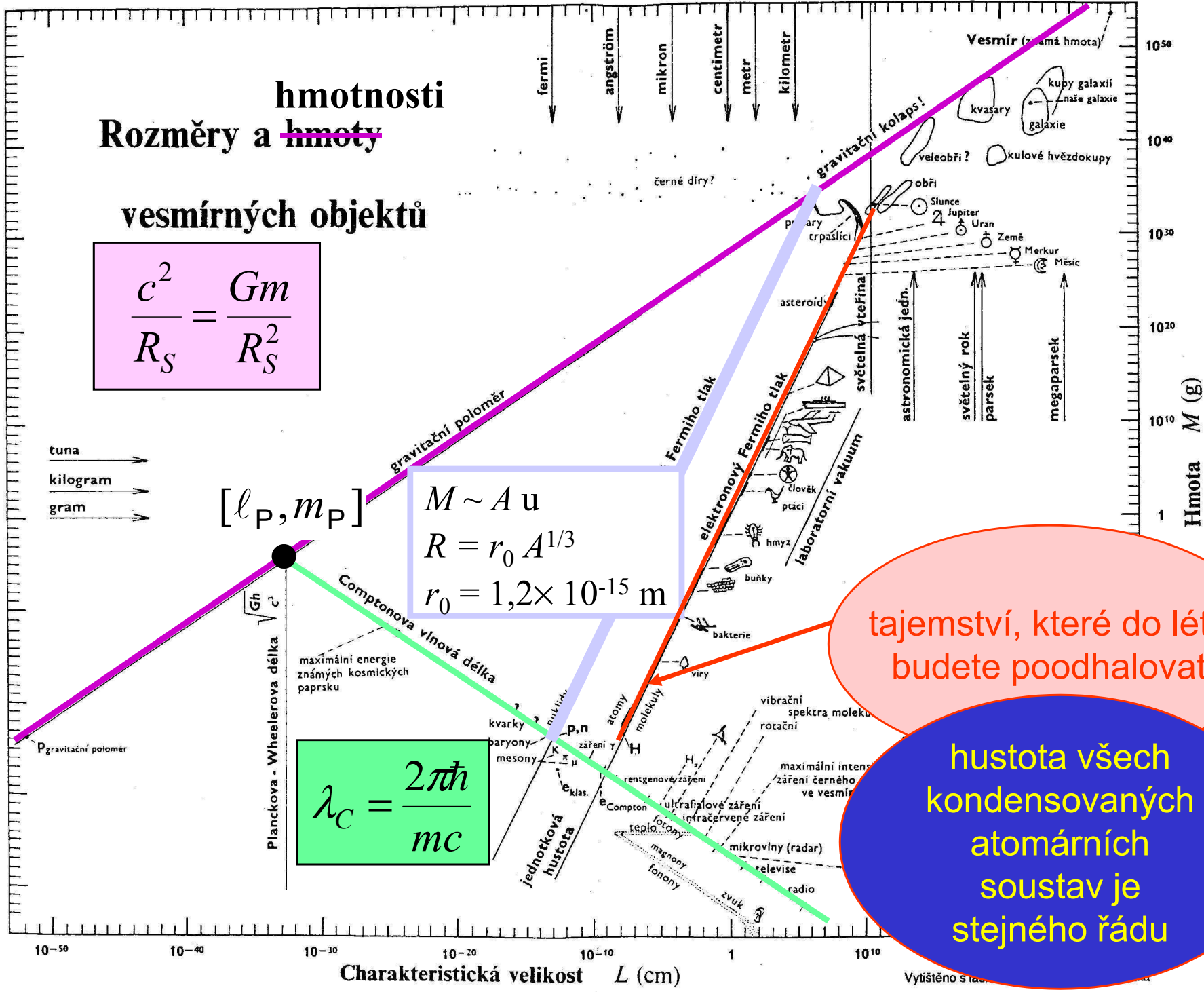
$[l_P, m_P]$

$$M \sim A u$$

$$R = r_0 A^{1/3}$$

$$r_0 = 1,2 \times 10^{-15} \text{ m}$$

$$\lambda_c = \frac{2\pi\hbar}{mc}$$

tajemství, které do léta budete poodhalovat

hustota všech kondenzovaných atomárních soustav je stejného řádu

The end